

J. W. Zetterstedt, i sammandrag & med kommentarer av Erik Kuoksu:

En resa genom tornedalen sommaren 1821, del 1

DEN 19 MARS 1821 kl. 6 på morgonen lämnade entomologen Johan Wilhelm Zetterstedt (1785-1874) sitt hem i Lund. Han for genom hela Sverige, mestadels med häst och vagn, för att tillsammans med sin medhjälpare, studenten Bengt Fredrik Fries (1799-1839) resa till Lappland och norska ishavskusten för att samla in naturalier. Zetterstedt skrev dagbok under resan, och en uppenbarligen redigerad version av dagboken blev boken *Naturhistorisk resa genom Sveriges och Norriges lappmarker* som kom ut i två band 1822. Denna artikelserie är ett sammandrag av Zetterstedts skildring av sin resa genom Tornedalen.

Zetterstedt var en ansedd vetenskapsman redan när han påbörjade sin lappländska resa. Han hade 1811 och 1817 gjort forskningsresor till Öland och hade 1819 varit på Gotland. Efter sin resa till norra Lappland 1821 reste han till mellersta Lappland 1832, till Jämtland 1840 och åter till Gotland 1841. 1822 fick han professors namn. 1831 blev han ledamot av Vetenskapsakademien. 1839 blev han professor i botanik och praktisk ekonomi i Lund.



Johan Wilhelm Zetterstedt
(bildkälla: Wikipedia).

I ”Uggleupplagan” av *Nordisk familjebok* (1922) skriver laboratorn I. O. H. Trädgårdh att ”som examinerator visade Z. sig ofta partisk och åsidosatte sitt ämne botaniken.” Där ges också det utan tvivel delvis orättvisa omdömet att Zetterstedt i sin bok *Naturhistorisk resa genom Sveriges och Norriges lappmarker* ”ådagalägger [...] sitt skaplynne som nitisk naturvetenskaplig samlare med mycket medelmåttig begåfning, naiv och okritisk, men genomträngd af vinnande välvilja och godmodighet. De många poetiska utgjutelser, som han däri instrött, prisades på sin tid som något särdeles vackert”.

Vår tids läsare, som väl är rätt ointresserade av de rent naturvetenskapliga observationerna, har kanske bättre förutsättningar att uppskatta skriftens litterära och etnologiska värde än vad laboratorn Trädgårdh hade.

1853 gick Zetterstedt i pension efter en skandal som av samtidiga tidningsskrivare att döma dels tycks ha handlat om tvivelaktiga penningaffärer, dels om antydan om homosexuella handlingar. Han var ogift och barnlös.

Följeslagaren Fries blev filosofie magister i Lund 1823, docent i naturalhistoria 1824 och 1831 professor och intendent vid zoologiska avdelningen av Naturhistoriska riksmuseet i Stockholm. Han blev 1837 ledamot av Vetenskapsakademien, men dog två år senare.

* * *

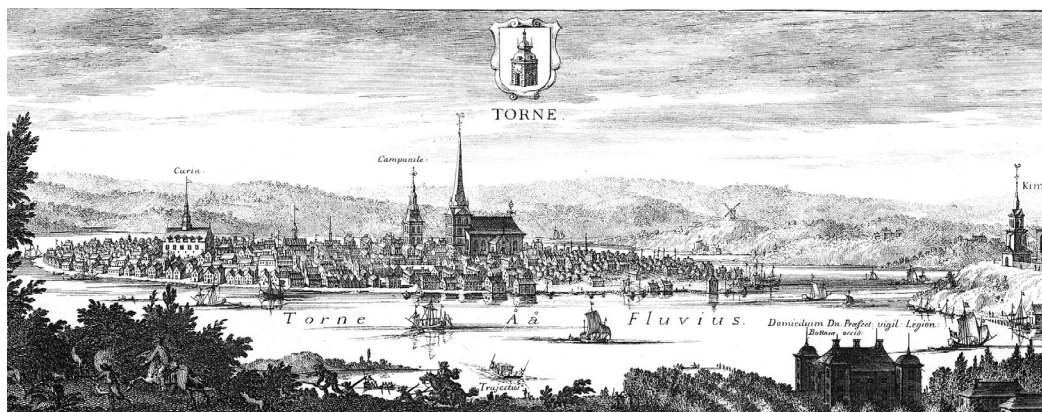
DEN 16 MAJ vaknade Zetterstedt på gästgivargården i Månsbyn i Nederkalix. Han fortsatte då österut, passerade Lansjärv och kom fram till ”**Sangits**, den sista nordiska Gästgifwaregård, der **swenskan** talas. Wi hunno till **Sejwits**. Här hade Swenskarnes språk upphört, men icke Swenskarnes Nation. Samma beredwillighet, samma hjälpsamhet, som förut, mötte oss här; men de uttryckte den i gerningarne, icke i orden. Samma skjutsordning, samma författningar, som i det öfriga Sverige, woro här gällande, men de woro gifna på **finska** språket. Af hwad som stod i Dagboken, begrep jag ej ett ord; jag kunde icke begära hästar, och inom några minuter woro de spända för min wagn. Tänk om en sådan språkförbistring ägde rum i någon annan provins, der folket wore mindre tjenstagtigt! En wink, ett tecken äro här tillräckliga för att få sin önskan uppfylld. – En bred och hård landswäg leder till **Nikkala**, och än vidare. Stora skogar af Tall, Gran och Björk karakterisera denna trakt. Wid vägen ligga uppstapplade stora lager af huggen wed, hwaraf jag önskade, att man kunnat flytta en fjerdedel uti de tomma wedbodarne på Skånska slättlandet. En mil bortom Nikkala försvinner skogen, ett nytt och välkommet landskap öppnar sig, som bär **Haparanda** och **Torneå** i sitt sköte.

Så hade jag då äntligen upphunnit **Haparanda**; och wi kommo dit d. 16 Maj kl. 4 e. m. Gästgifwaregården¹ erbjuder den trötte resande ett tämmeligen godt qwarter

och äfwen någorlunda förplägning, endast man icke behöfwer länge uppehålla sig der. Knappt hade wi fått våra saker inburna, förrän en Officer inträdde i vår kammare, och frågade ”om wi icke woro de twenne Resande från Lund?” Jag war i denna stund icke särdeles nöjd med en militärisk visit, af en okänd person; men icke trodde jag då, att denna bekantskap skulle blifwa förnämsta källan till de glada dagar jag njöt under mitt wistande i **Haparanda**. Herr **G. A.**

expeditionern bodde Kapitenen, med sin Familj, uti **Kasern**, en wacker och rymlig byggnad.

Haparanda utgör icke någon tätt bebyggd By, utan mer en lång, bredwid **Torneå** westra elfstrand gående, sträck af glest strödda Gårdar. Hwarje sådan gård har sina wälbygda hus samt sitt särskilta namn, och åtskilliga af dem äro Ståndspersoners boningar. Som bekant är, har Sverige sitt sidsta **Postkontor** i norden, här. Twersöfwer elfwen,



Torneå stad ur Erik Dahlbergs *Suecia antiqua et hodierna* från 1716.

Bergenstråle², Kapiten wid Westerbottens Regemente, en ung älskvärd Man, som genom Öfwerste **Knorring**³ redan war underrättad om vår tillärnade hitkomst, bad mig genast wara wälkommen i sitt hus, och så ofta andra angelägenheter sedermera icke hindrade mig, begagnade jag mig af hans tillbud och sällskap, samt rönte derunder den mest förbindliga wänskap och godhet. Såsom tillika Befälhafware wid gränsbewaknings-

som på detta ställe är 725 alnar bred, ser man på Ryska sidan, på **Björkö**, **Neder-Torneå** Församlings Landskyrka, stor och skön, en twillings-syster till Templet i **Skellefte**. [...].

Staden **Torneå** [...] är gammal och skröplig, och räknar jemt twenne sekler från sin anläggning, Efter utseendet skulle man snart tro, att flera af de gamla enwånings trähusen icke blifwit ombyggda sedan den tiden. – Gatorne äro många, breda och korsa hwaran-

dra winkelrätt; men hwilken owäntad syn i en Stad! dessa gator sakna icke blott stenläggning; de är till och med öfwerwäxta med gräs; och man skulle nästan wara färdig att fråga, om icke de 519 inwånarne genom underjordiska gångar, såsom fordom i klostren, hafwa kommunikation med hwarandra, ty på gatorne, som om sommaren afbergas, och der kreaturen sedermera betas, upptäckas föga spår af gående eller åkande menniskor. [...]

Men jag återgår till Sverige. Landet omkring **Haparanda** är icke otjenligt till odling. Det är sant, att marken är nästan öfwerallt stembunden, och, för att derutur kunna framkalla någon betydlig skörd, fordras mycket arbete och kostnad; men i den wäl uppbrukade jorden wäxa dock flera sädesarter och i hushållningen nyttiga örter. Hwarje hus har sin lilla kryddgård och åkerland, och wid elfstranden ser man åtkilliga nyodlingar, som icke skola wara otacksamma för den möda man användt på dem. Men man ökar och förswårar kanske också onödigtwis denna möda: man brukar här icke att **plöja** åkerjorden, utan man wänder den med **spada**, liksom söderlänningen hanterar mullen till sina trädgårdsängar. [...] Slutet af Maj och början af Juni är äfwen här å orten den wanliga såningstiden.”

Zetterstedt beklagar sig sedan över invånarnas oföretagsamhet och konservatism, som leder till att alla lever lika: ”Ingen wågar här

ett djerft steg, ett stort företag; ingen en kännbar, men osäker uppoftning, och derföre kan också ingen betydlig winst eller förlust någonsin uppstå. Derföre stannar icke öfwerflödet hos wissa, och fattigdomen hos andra, utan förmånerna äro delade, och en jemn wälmåga är allmänt utbredd.”

I Haparanda deltar Zetterstedt i ett glatt umgängesliv med kaptenerna Bergenstråle och Clementeoff, häradshövding Dahl, rådmann Sundell, prostinnan Rydman, häradshövding Erik von Konow och andra. Han hade förväntat sig ”Råhet i seder”, men fann att ”Man kan icke nog glädja sig öfwer den umgängeston som råder här på orten.”

Han gör exkursioner i närområdet och samlar in och beskriver de fåglar som finns i trakten och köper det han tror kommer att behövas på resan till Lappland, nämligen knäckebröd, brännvin, chokladkakor, socker, buljongkakor, vetemjöl, smör (av ko, eftersom rensmöret är vämjeligt), torkad persilja till fisken, salt, metrev och metkrokar, rulltobak, medikamenter (magdroppar, fläderblommor, Cremo Tartari, blyvatten, häftplåster och linneklutar), en kopparpanna, elddon och svavelstickor, ett tält, flätade korgar, rep, en fäll och en dyna, kängstövlar och kängskor, ett grönt flor mot myggen och en butelj bäckolja. Den 27 maj lämnade så sällskapet Haparanda och fortsatte upp efter älven med häst och vagn. Han skriver:

”En ganska god landswäg följer **Torneå** elfstrand rätt i norr, och knappt ser man någonstädes mer bebygdt, än bredwid denna wäg. Gårdarne ligger så nära hwarandra, att man tycker hela trakten nästan wara en enda stor by. En helso-brunn, **Kråklunds Källa**, som är belägen inom **Haparanda** by, och årligen med fördel besökes i synnerhet af mask-patienter, påminner om naturens allestädes moderliga omsorg för sina sjuka barn. Härads-höfding **Dahls**⁴, wackra hus, **Lugnet**, wäcker lika mycket den förbifarandes uppmärksamhet, som den artige Wården sina gäster förbindelse. Ett besynnerligt namn likwål, gifwet åt en byggnad, belägen på en hög kulle och blottställd för alla stormar. [...]

Efter en mihls resa (på swenska sidan) är man redan wid **Wojakala** Gästgifwaregård.⁵ Alla gårdar hafwa nu finska namn, och deras åboer äro af finsk härkomst. Bonden bär wanligen en grå klädnad; och en wallmars-räck, eller tröja med korta skört, betäcker hans breda skuldror. Det om lifwet spända bältet, och den wid sidan hängande, i en skida instuckna, halftannat qwarter⁶ långa knifwen ge honom ett martialiskt utseende. – Hwarje Gård utgöres merendels af trenne byggnader, hwilka tillsammans formera en



Finsk Invånare
från
TÖRNEÅ SOCKEN
i
Westerbotten

Finsk invånare från Torneå socken i Westerbotten, etsning av Carl Gustaf Gillberg (1774-1855) från omkring år 1800. Gillberg avbildar en helgdagsdräkt av en typ som ofta förekommer i bouppteckningar för tiden 1750-1850. Vardagsdräkten hade, som Zetterstedt skriver, bälte snarare än knytskärp. Vardagsjackan hade ofta kortare skört, och kunde också vara utformad som en kolt, det vill säga sakna knäppning och slitsar.

åt wägen öppen fyrkant. Uti den högra eller ock medlersta längan äro flera boningsrum, med stora fönster, och ofta med 6 stycken 22 tum höga rutor i hwarje fönsterluft. De hwita hängande gardinerne äro alltid framdragne för fönstren i de rum, som icke dagligen bebos. I dagliga stugan hålles någorlunda rent; ett stort bord framför fönstret, och bänkar wid rummets sidor brukas här, som på andra orter.

Nästa skjutsombytet war wid **Kuckulan** eller **Kuckola** (uttalas af Swenskar sjungande: **Kockåla**). Wi hade icke behöft wänta 5 minuter på hästar, ty de framkommo till Gästgifwaregården⁷ på samma gång, som wi sjelfwa; och likwäl war ingen menniska beredd på vår ankomst. Dessa hästar woro ändå från Reserfven, ty Hållhästar finnas här naturligtwis icke. Men folket äro angelägna att få någon förtjenst, och bonden tackar för sin wälförtjenta skjutspenning, liksom för en skänk, samt anser sig alltid wara den, hwilken mest wunnit på skjutsningen. Man önskade också gerna kunna tala med det beskedliga folket, åtminstone lär man sig snart att upprepa de allmännaste orden. Med glad mine höra de helsningen: **hyve peive!** (god dag!) och man får strax samma helsning tillbaka. Så äfwen wid afskedet: **hyweste!** (farwäl!). Man räknar **yxi, kaxi, kolme** (1, 2, 3) o. s. w. Man begär **leipe** bröd, **liha** kött, **josto** ost, **mounna** ägg, **maito** mjölk m. m.,

och då man erhåller detta, har man med **so-rikitos** (stort tack) uttryckt sin erkänsla.

Wi woro nu i **Carl Gustafs** Socken och hade ej långt till Prestegården i by. Den ligger på en 1/2 mil lång holme, bredwid den obeskrifligt wackra Carl Gustafs kyrka. Man far öfwer en ojämn, lång och högst beswärlig stenbro till Prestegården. Men om det också warit tredubbelt så beswärligt, hade jag ändå föresatt mig att resa dit för att råka en Son af den ryktbare och kunnige pastor **Erik Grape**⁸, som i Kongl. Wet. Acad. Handlingar gifwit den förtjenstfulla beskrifningen öfwer **Enontekis** Lappmarks Församling⁹, samt riktat Entomologien med åskilliga upptäckter. I den yngre **J. J. Grape**¹⁰, vikarierande Pastor härstädes, träffar man en ganska hyggelig Man, med tapperhetsmedalj erhållen i Norrska Kampanjen, hwarunder han tjenstgjorde som Bewäringskarl wid Westerbottens Regementes 3:dje Bataljon, och en icke obetydlig samling af lappska växter. Wi njöto en dags hwila här hos honom och hans gamla aktningsswärda mor. – Flera under wistandet samlade insekter, en här skjuten och uppstoppad **Småspof** samt en **Lappkosa** förde jag med mig, då jag följande dagen (d. 28 Maj) fortsatte resan till **Korpikylä** och **Päckilä**. Nyfikenheten samlar här små och stora kring den anlände främlingen. Men man undrar icke derpå, och långt ifrån att beswäras af den framträngande skaran, ser man sig med nöje omgifwen af

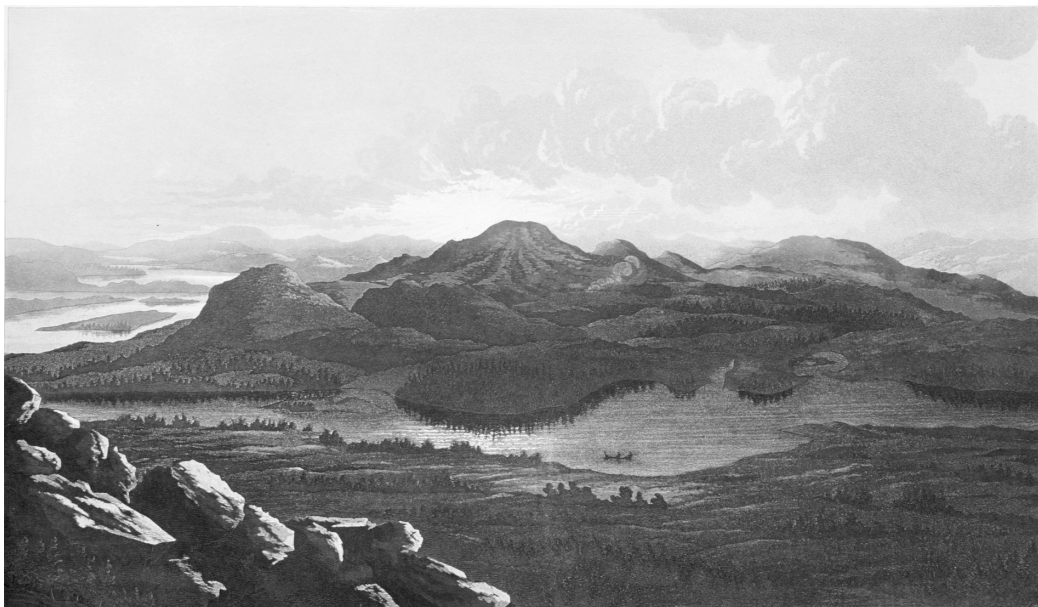
en mängd tjenstwilliga menniskor, ifall man skulle behöfwa deras biträde.

Flera hus och gårdar, samt då och då ett aflägsset sorl af forsar i elfwen fästa, under fortsättningen af resan, den uppmärksamhet, som eljest inga frappanta vuer här kunna sägas ådraga sig. Men ändligen framstår en tafla, hwilken lika mycket behagar, som den owäntadt wisar sig. Ungefär en half mil ifrån **Päckilä** uppreser sig **Hietaniemi** Kapell på en stor grönskande plan, stängd på ena sidan af en bergås, och på den andra af den i många krökningar framgående elfwen. Huru intagande skulle icke en teckning blifwa, om den blott kopierade naturen här! [...] Jag dröjde här några timmar på Komministers-Bostället hos den hederlige v. Pastor **Burman**¹¹, Författare till den gagnande Afhandlingen om **Ladugårds-skötsel** i **Torneå Fögderi**¹². För denna dagen spridde solen sina sista strålar öfwer fältet; snart skimrade de endast öfwerst på bergshällarne, och så woro de förswunna, då wi ankommo till **Niemis**. Detta ställe war föga tjenligt till natthärberge; men det war wäl, att redan skymningen döljde husets inre beskaffenhet, och att wi redan spisat en god aftenmåltid hos Pastor **Burman**. Om morgonen wid liquiden sade Gästgifwaren¹³ sig icke wilja ha någon betalning för nattqwarter; mycket war det ej wärt, men åtminstone något.

Nu återstod en mil till **Matarängi**, och

med våra raska hästar skulle vi snart hunnit slutet af den. Men på halfwa vägen liksom påminnes man att stanna i sin ilande fart. Huru påtagligt lyser icke **Alckola** nybyggda kyrka¹⁴ med den röda Klockstapeln, öfwer elfwen från Ryska sidan! Jag fattades af en djup och andäktig känsla, och innan jag wisse odet af, woro vi i **Matarängi**. Wi körde opp till **Öfwer-Torneå** Prestegård, och här upphör all vidare landswäg åt Norden. Ingen kommer nu en aln längre med wagn; jag fick härstädes nedsätta min i sommarqwarter. – Kontrakts-Prosten **Wijkström**¹⁵ hade redan genom underrättelse från **Hernösand** wäntat oss några dagar, och tog nu emot oss, som om wi warit slägtingar i huset. Under mitt wistande hos denne Hedersmannen njöt jag i hans sällskap både nöje och underwisning, och bland hans Familj mycken förbindlig godhet.

När man uppstiger på något berg t. ex. **Avasaxa** (namnkunnigt för de Gradmätningar der blifwit anställda¹⁶), eller på något annat af de höga spetsar, som här rundtomkring uppresa sig, kan man öfwerskåda hela den wackra trakten kring **Öfwer-Torneå**. **Torneå-elf** är här ansenligt bred. Med 2:ne grenar omfattar hon en smal ungefär 1/8 mil lång holme, som heter **Hapakylä**, och hyser flera snygga gårdar. Sjelfwa **Öfwer-Torneå** kyrka ligger uti **Matarängi** by. Längre i norr är Prestegården det första af de hus, som i en lång kedja pryda den gräsrika stranden.”



Aavasaksa, etsning ur Anders Fredrik Skjöldebrands (1757-1834)
Voyage pittoresque au Cap Nord. Del 1-4 (1801-1802).

Zetterstedt beskriver sedan näringarna i Övertorneå. Han skriver att man ibland får bättre skördar i Övertorneå än i Neder-torneå, och att gräset på vissa holmar växer sig manshögt, särskilt på de holmar som översvämmas av vår- och fjällfloderna, men att skörden mest består av korn. Prosten Wijkström sa att han på två geometriska tunnland fick en tunna (146,6 liter) råg och på ett geometriskt tunnland fick två tunnlor (293,2 liter) korn. Övertorneå var också den högsta punkt där det växte lin.

”Flere i orten kunnige jordägare” sa att ”boskapsskötseln här blifwit en förmånligare och mera idkad näring, än man kanske skulle förmoda.” Boskapen utfordrades med

hö från förträffliga ängar, men också med kornhalm, asplöv, renmossa och hästspilling. Hästspillingen kokades med det övriga och med enriskvistar (som skulle ge god smak) i en ladugårdsgryta av 12 kannors (ca 31 liter) rymd, och kunde ges till korna när brygden fått samma bruna färg som öl och all obehaglig lukt hade försvunnit. Drycken var ”begärlig” för korna när de hade vant sig vid den.

10 kor avkastade årligen minst 3650 kannor (ca 9552 liter) mjölk. Då 70 kannor vintermjölk eller 60 kannor sommarmjölk gav 1 lispund (8,605 kg) smör kunde en hemmansägare med 10 kor få 54 lispund (ca 459 kg) smör på ett år. All mjölk användes

till smör, och all kärnmjölk ”tätas, hwilket här sker med bottenmjölk, som hämtas af någon wäl löpnad filbunke.”

Varje hemmansägare ägde också en fårjord, ”men fåren äro af den mindre och sämre rasen, med lång och grof ull.” Däremot fanns inte getter.

Zetterstedt skriver:

”Jag rodde en dag öfwer elfwen till **Hapakylä**, för att besöka Organisten wid Öfwer-Torneå Kyrka, **Portin**¹⁷, hwilken, efter berättelse, skulle äga en icke obetydlig insekt-samling. Han ägde werkeligen en sådan, mest af lappska insekter, och beredwilligt tillät han mig att få utwälja och behålla dem jag önskade för min samling. **H:r Portin** hade äfwen någon botanisk insigt, som han till en del ådagalagt uti den artiga uppgift han, efter anmodan, till Länets Hushållssällskap inlämna, på de träd och örter, som finnas der på orten. Han sade sig ännu wilja fortfara att samla nordens naturalster, och jag är förwissad, att en Naturforskare, som ett annat år gör honom besök, icke heller reser tomhändt från **Hapakylä**.

Den 31 Maj, Christi Himmelsfärdsdag, biwistade jag i Öfwer-Torneå Kyrka Guds-tjensten. Den förrättades af Prosten sjelf. Jag förstod wäl icke mycket af hwad som sjöngs och predikades, ty det skedde på finska, men den allmänna andakten lifwade äfwen min. Man hade knappt wäntat få höra tonerna

av ett skönt Orgelwerk,¹⁸ så nära foten af fjellarne, och likwäl ackorderade det här så harmoniskt med de finska melodierna. Gudstjensten biwistades af en myckenhet menniskor; alla woro samlade i Kyrkan wid mässans början, ingen utgick deirfrån förrän dess slut; det syntes tydligt, att den för deras hjertan war högtidlig. Och nu war den gode Herden omgifwen af sin Hjord; wänligt helsade han dem alla, glade sågo de i honom sin Lärare och Wän.”

Efter gudstjänsten frågade Zetterstedt prost-en Wijkström om det fanns någon lämplig tolk för resan. Wijkström ”föreslog mig en af sina åhörare, en 30 års man, född Finne, men af sin mor, som war nedifrån Sverige, underwist i svenska språket. **Isak Planting**¹⁹ antogs, och willkoret blef, att han för 26 Sk. R:gld om dagen, och maten, skulle följa med under hela tiden, om också wår bortawaro räckte flera månader. Det hade icke warit rådligt att taga en lösdrifware med sig; men **Planting** war bosatt, och hade hustru och barn i **Matarängi**.

Båten, som skull föra oss till nästa station, beställdes i **Matarängi** till Lördagen d. 2 Juni, och kl. 8 f. m. Ledsagades wi af Prosten **Wijkström**, hans Familj och deras lyckönskningar, ned till stranden. Det war en alldeles främmande känsla, som intog mig, då jag steg i båten. Jag lemnade nu det bebodda Sverige och inträdde i det öde; jag

kom troligtvis hädanefter att sakna nästan alla de beqwämligheter, som bidraga till behaget af en resa, och dem också en wäl förberedd kassa icke i ödemarker kan åstadkomma.”

Zetterstedt skriver att man använde särskilda forsbåtar på älven. Båten de åkte i var 12 alnar (ca 7 m) lång och 2 alnar (drygt 1 meter) bred och halvcylindrisk, 1 aln (ca 0,6 m) djup och utan särskild köl. Den var något spetsig i ändarna, men en halv aln bredare framtill än på mitten. Båten var öppen och hade bara en tvärsåla mittpå. Minst två karlar behövdes för att framföra båten, och minst två karlar fanns också till de resandes tjänst vid gästgiverierna, på samma sätt som gästgiverierna söderöver hade hästar tillhands för de resande. Man fick betala karlarna en vanlig skjutslega, det vill säga 1 riksdaler riksgäld, milen. Båten tillhandahölls gratis. De som framförde båten stod, de övriga låg i båten. Zetterstedt och hans följeslagare Fries låg längst bak i båten och Planting strax ovanför dem. Man brukade aldrig sitta i båten, eftersom man då skulle riskera falla i när man passerade forsar, och för att man som sittande skulle kunna rubba båtens jämvikt. Zetterstedt skriver:

”Huru långsamt går icke denna färd! – Man håller sig merendels nära stränderna, hwar-est är grundare, och endast då man ror twärs-

öfwer elfwen, eller kommer till djupare watten, der man med staken icke når botten, nyttjas åror, hwilkas ständiga begagnande uppför elfwen wore nog tröttande, och för båtens framförande i forsarne alldeles otillräckligt. [...]

Wi kommo till **Marjosaari**, en 3/4 mil lång holme, wid hwars öfre ända ligger Gästgifwaregården²⁰ af samma namn. Den är belägen på Ryska sidan och har några trähus. Jag gick dit opp, jag ropade, men ingen swarade; allt folket war borta, och ingen lås för någon dörr. Man fruktar här icke att bli bestulen, men också finnes wäl icke heller något särdeles begärligt i dessa kojor. Om-sider anlände 2:nde karlar, de lagade en båt i ordning, och så reste wi vidare, med allt på samma sätt förut placerat.”

Nu får Zetterstedt stifta bekantskap med de första forsarna. Först möter Marjosaarenniva, sedan Kauvakoski och Sompisenniva, som var ganska beskedliga, men ”Ändtligen 3/4 mil ofwan **Marjosaari** nalkas man den förfärliga **Kattila-koski** (af Kattila, kettil, gryta, emedan wattnet i denna fors häfwes såsom skjudande i en gryta).” Som båten stakades uppför med många vändningar. Vid ett tillfälle fick båten dras med lina från stranden, och vid ett tillfälle tömdes båten och släpades över en klippa, medan rese-närerna fick gå på stranden. Zetterstedt skriver att polcirkeln gick vid Kattilakoski,

och att han nu hade ”inträdt i den kalla zonen”. Han såg nu ”stora ismassor, ur elfwen uppvräkt”, som bildade ”ordentliga bergåsar på ömse sidor wid stränderna.

Kr. 4 e. m. Anlände wi till den på Swenska sidan belägna byn **Juoxengi**, hwaruti Gästgifwaregården **Toolainen**²¹ är belägen. De stackars båtkarlarne hade nu förtjent sin bränwinssup; de begära den icke, men då de få den, tömma de glaset med synbar njutning. Wi woro snart åter färdige att resa från **Juoxengi**, med ombytt båt och folk; och det war lyckligt, att under denna milen mötte blott en enda fors, ty på manövreringen syntes genast, att förste stakekarlen, på hwilken båtens ledning hufwidsakligen beror, på långt när icke hade den färdighet, som den wi nyss lemnadt.”

De passerade nu ”**Lambisen-niwa**, en sträcka i elfwen midtför svenska Gården **Lambini**.²² Denna lilla obetydliga gård är ändå en tröstande syn: man hoppas, att man derifrån skulle kunna wänta en hjälpsam och räddande hand, uti den olycka, som möjligen här i strömfallet kunde inträffa. Mot aftonen kommo wi till **Turtola** by. Jag hade adress till Ekonomie Direktören **Ekström**²³; for således förbi Gästgifwaregården **Lauri**²⁴, och fann hos denne **H:r Ekström i Westola** (hwarje gård i dessa nordiska byar har sitt särskilta namn) ett förträffeligt qwarter.

Turtola by är belägen på Ryska sidan och har 8 åboer²⁵. Bland byggnaderna utmärka sig Direktör **Ekströms** wackra, nybyggda hus, Prestegården **Martila** samt **Turtola** Kapell, som ligger på en höjd wid norra ändan af byn. De öfriga husen äro obetydliga grå kojor. Ett **Sågwerk**²⁶, med trenne sågblad, tillhörigt Direktör **Ekström**, påminner, att naturen ännu icke så utblottat sina krafter, att den ej kan frambringa en stor och kraftfull skog. Också woro tjocka träd här alldeles icke något sällsynt, och **H:r Ekström** berättade, att han nyligen låtit fälla en Tall, uti hwilken safringarnes antal gaf tillkänna, att den som planta redan i **Gustaf d 1:s** tid existerat.

Den 3:dje Juni reste wi från **Turtola**, i kyligt wäder. Midtför Kapellet ligger **Turtolan-niwa**, ett obetydligt strömdrag, uppför hwilken man snart hinner, och ser då till wenster **Swanstens Stångjerns-Bruk**, wid ändan af en liten wik. Bruksrörelsen drifwes icke mera der, men ägaren, Brukspatron **Ekström i Kengis**, har af egendomen en betydlig afkastning, samt på dess widsträckta marker ett förmånligt bete för en myckenhet boskap.”

De passerade forsarna Turtolanniva, Alainen och Ylinen Korpikoski, Valkeakoski, Hirvaskoski, Porokoski och Pelloniva – vissa var lätta att passera, andra besvärliga. Han fortsätter:

”Wi hade sedermera ännu ett stycke till **Pello**, dit ankomsten skedde kl. 1/2 12 om natten (wi hade idag icke rest mera än 2 mil; de många forsarne hade förorsakat betydligt uppehåll). Wi togo in på Gästgifwaregården **Korteniemi (Fräkenudden)**²⁷. Ett stort rum, med 2:ne sängar, anwistes oss till herberge. Sängarne woro fyllda med hö; och huru behagligt wilade wi icke på denna stråbädd, emellan twenne harskinnspälsar! Huru enkel är naturens lag, huru lätt dess fordran uppfyllt! Intet opiat behövde här ge ro åt de trötta lemmanne.

Solen stod redan högt på himmelen, då wi följande morgon wakenade opp ur vår sömn. Hungerns behov följer merendels wid sidan af hwilans: det ena war redan tillfridställdt; färska Abborrar, mjölk och bröd tillfridställde lika behagligt det andra. Och wi woro icke de första, som i samma belägenhet njutit samma wederqwickelse på detta stället. På väggarne lästes namn och deviser af de Resande, som här passerat; och Markiserna **Doria** och **Vidua**²⁸ syntes bland andra.

En kall nordan med storm hindrade oss att den dagen fortsätta någon sjöresa; men den hindrade icke mig att nogare bese den Ryska by, uti hwilken wi nu woro inqwarterade. – **Pello By** har en wacker belägenhet på en jemn utskjutande udde. Byn består av 6 eller 7 Åboar²⁹, men deras gårdar ligga ganska mycket spridda. Man ser hwarje hus wara

omgifwet af ett litet åkerland, som med Korn redan war besådt, ehuru stora uppvräktta ismassor ännu lågo qwar på stränderna. Några under mossor samlade Insekter och puppor utgjorde hela den skörd, jag fick hemföra från det wid byn belägna höga, skogbewäxta berget **Kittiswara**. De korgar och lådor jag medförde sågo för inwånarne härstädes förmodeligen ut att innehålla besynnerliga saker; kanske kontraband? Så trodde åtminstone twifwelsutan den lille mannen, som så beställsamt infann sig, och uppehöll med med en timmes visitation. Han sade sig heta **Neglick**³⁰ och wara Rysk **Gränsridare**. Mig förekom han blott som en parasit för Resande.”

Den 5 juni var det åter lugnt väder, och man fortsatte förbi Kartoloma, Teikoniva, och Hosioniva. Man passerade Jarhois by (med 4 åbor), Jarhoisenkoski och Kartisenniva, och kom slutligen till Kardis by. Zetterstedt skriver:

”**Kardis By** är mindre än **Pello**. Den resande väntar sig inga beqwämligheter här, och derföre är han belåten med den eljest usla och skumma kammare, som af Gästgifwaren³¹ blir honom anwist till nattqwarter. Det första man ropar på är: **walkia!** (eld!), och så wid brasan om qwällen glömmar man dagens köld och beswärligheter; det ljusnar i tanken i samma mån som den lilla mörka

nedrökta stugan blir upplyst. – Folket lefwä hufwudsakeligen af fisk, mjölk och smör, och i sanning tyckte jag att dessa rätter här hade något mera wälsmakligt, än på andra ställen. Men det grofwa, ojästa brödet kunde jag ej förtära. Till rummet hörde 2:ne sängar, uppfyllda med hö, och deröfwer lågo i hwardera twenne Renskin, i stället för Harskinnsfällarne i **Pello**.

Den 6 Juni inbröt med regn och stark blåst. Tidigt om morgonen sutto wi dock redan i vår båt, som framwaggade en dryg mil till **Kassa**³², ett litet Nybygge på Swenska sidan, hwarwid födas 2 kor, några får och en häst. Detta Nybygge har lånat sitt namn af de twenne små strömdragen **Alainen** och **Ylinen Kassa** (Nedre och Öfra Kassa), som finnas i elfwen, nästan midt derframföre.”

Sedan kom båten till Hietaisenkoski. Forsen var så strid att Zetterstedt, som tillsammans med Fries gick på land, blev orolig för att forskarlarna inte skull klara sig. Han ”såg huru de raska karlarne kämpade mot böljorne: med krökta ryggar, med blottade hufwuden, med afryckta tröjor, swängde de sina hwita armar mellan de swartblå vågorna. Ibland såg jag icke mer än spetsen af stakarne; jag glömmmer aldrig den **Hietaisenkoski**.

Denna ängsliga ställning räckte flera timmar; den upphörde icke förrän karlarne hade hunnit slutet af forsen. Jag war dem redan till mötes wid stranden, och bad dem

warä tusende gånger wälkomne; de hade blottställt sitt lif för min skull. Under det de torkade swetten af sin panna, framtog jag flaskfodret; tre gånger fyllde jag den lilla bågaren, och lika många gånger tömde de tappra hjeltarne den, och så hade de mod till nya faror. – Nu först märkte jag, att mina kläder woro genomblötta; nu blef jag ock underrättad, att Nybygget **Hietainen**³³ låg här nära intill: man hade trott att jag under under owädret tagit min tillflykt dit, men jag hade gått förbi det, utan att bli det warse; min blick och min tanke woro fästade endast på de stridande i elfwen.”



En forsbåt av den typ Zetterstedt reste med från Matarengi till Laimolahti vid Torneträsk.
Fotografi av okänd fotograf från 1930-talet.

Nu stakades upp för några mindre forsar; Japakoski och Petäjäkörva. Men när man kom till Alainen Lappea, blev Zetterstedt åter förfärad. ”Blott de djerfwa Finnarne vågade bli qwar i båten; Fries och jag gingo.” Zetterstedt skriver att: ”**Nedra Lappea** räcker ända upp till det ställe, der **Muonio-elfwen** faller ut i **Torneå-elf**; och just här måste den till **Kengis** resande skära twertöfwer, samt taga farwäl af Ryska landet.

Torneå-elf, efter hwilken man ända hittills framgått rakt i norr, wrider här af åt wester. Det rätwinklga hörn, som derigenom på wenstra sidan formeras, kallas **Utomockas Udde**, på hwilken **Ekenäs** finbladiga **Sågwerk** är beläget. Men sågen är afstannad, ty afsättningen med bräder lärar i sednare tider blifwit obetydlig, och folket behöfdes till Bruksrörelsen i **Kengis**, under hwars Ägare äfwen **Ekenäs** lyder. Den steniga fors, som **Torneå-elf** har midtför **Ekenäs**, heter **Ylinen Lappea**. Man har sedan en fjerdingswäg nästan idel forswatten upp till **Kengis Bruk**, och dit anlände vi kl. 6 på aftonen.”

Fortsättning följer i nästa nummer.

Noter:

1. Abraham Abrahamsson Asplund (1766-1822) var gästgivare och husbonde på Asplund i Haparanda. Hans far och företrädare på gården, Abraham Johansson Asplund, var en av de rikaste männen i Tornedalen.
2. Gustaf Adolf Bergenstråhle (1789-1838). Född i Kyrkslätt, Nyland. Efter studier vid Karlberg blev han fänrik vid Västerbottens regemente och fick avsked som kapten 1819. Major i armén 1829, gränsbefälhavare i Haparanda och postmästare i Haparanda 1836. Riddare av Svärdsorden. Hans ättlingar bor idag i Råneå socken.
3. Lars Jakob von Knorring (1769-1845). Överste för Västerbottens regemente, sedermera generalmajor.
4. Zacharias Dahl (1765-1842). Född i Uleåborg, häradshövding vid Haparanda tingsrätt 1812-1838.
5. Sara Corona Persdotter Satta (1779-1850) från Sattajärvi var gästgivare och husbonde på Kukko i Nedre Vojakkala. Hennes förste make, gästgivaren Salomon Adamsson Kukko, hade drunknat 1819, och först 1824 gifte hon om sig med Per Nilsson Sakari-Kukko.
6. Strax över 22 cm.
7. Olof Jakobsson Malmström eli Frankki (1798-1865) var, liksom sin far Jakob Larsson Kemi-Malmström från Masugnsbyn, gästgivare och husbonde på Frankki i Kukkola.
8. Erik Grape (1755-1808). Född i Jukkasjärvi, kyrkoherde i Enontekis 1788, kyrkoherde i Nederkalix 1806-1808.
9. Grape Erik och Weinz Erik: *Utkast till beskrifning öfver Enontekis sokn i Torneå lappmark / af Er. J. Grape*, Tornedalica, Luleå 1969
10. Johan Jakob Grape (1792-1823). Född i Enontekis. Underofficer under kampanjen i Norge 1814, då han erhöll medaljen ”För tapperhet i fält”, prästvigd 1815, vicepastor i Karl Gustav 1818, komminister i Hietaniemi 1822-23.
11. Erik Burman (1762-1833). Född i Piteå, prästvigd 1784. Han lärde sig finska och blev 1787 komminister i Hietaniemi. Kyrkoherde i Karl Gustav 1821-33. Prost 1824.

12. Burman, Erik: *Utdrag af Kyrkoherden Erik Burmans beskrifning om ladugårdsskötseln uti Torneå fögderi af Norrbottens län etc*, Östersund 1848.
13. Salomon Henriksson Tiensuu (1775-1853) var gästgivare och husbonde på Tiensuu i Niemis.
14. Ylitornio gamla kyrka byggdes 1816-1819 och revs 1939 för att ge plats åt den nya kyrkan, uppförd 1940. Den gamla kyrkans klockstapel finns kvar.
15. Johan Wijkström (1761-1842). Född i Rutvik, Nederluleå. Prästvigd 1787. Pastorsadjunkt i Överkalix 1787, nådärspredikant i Nedertorneå 1791, komminister där 1792. Avlade pastoral-examen 1809. Kyrkoherde i Övertorneå 1812-42. Kontraktsprost 1813.
16. Zetterstedt syftar på Maupertuis gradmättnings-expedition till Tornedalen 1736-1737.
17. Johan Portin (1759-1839). Född i Österbotten. Kantor i Övertorneå 1781-1838. Han är idag mest känd för att ha upptecknat Antti Keksis kväde om vårfloren 1677. Konstnären Charles Portin (1889-1980) tillhörde en annan gren av samma österbottniska släkt, som flyttat till Haparanda på 1800-talet.
18. Övertorneås numera berömda barockorgel byggdes för Tyska kyrkan i Stockholm 1608, och köptes 1779 av Övertorneå församling.
19. Isak Persson Planting (1794-1832), sedermera husbonde på Planting gård i Matarengi. Zetterstedt missuppfattade hans familjeförhållanden en aning. Hans far, nämndemannen Per Olofsson Patron-Planting, var född i Niemis, medan hans mor, Anna Brita Henriksdotter Planting var dotter till Henrik Johansson Knuutila-Planting och Anna Planting, som var dotter till sockenskrivaren i Övertorneå Petter Planting.
20. Erik Henriksson Ollikkala (1764-1831) var gästgivare och husbonde på Ollikkala i Marjosaari. Även fadern Henrik Ersson Ollikkala och farfadern Erik Henriksson Ollikkala var gästgivare i Marjosaari.
21. Mats Johansson Toolainen (1787-1851) var gästgivare och husbonde på Toolainen i Juoksengi, liksom fadern Johan Mattson Toolainen före honom.
22. Zetterstedt syftar på Lampinen gård i Juoksengi. 1821 var Johan Isaksson Lampinen (1781-1841) och Henrik Eriksson Lampinen (1781-1873) husbönder på var sin halva av gården.
23. Nils Ekström (1785-1870). Han var son till bruksägaren Olof Ekström i Masugnsbyn, bodde på Vestola i finska Turtola, var förutom ekonomie direktör och brukspatron vid Svanstein även kronolänsman i Turtola socken och sedan härads-hövding. Han bodde från och med 1853 i Torneå stad.
24. Abraham Henriksson Lauri (1769-1829) var gästgivare och husbonde på Lauri i finska Turtola.
25. I själva verket fanns 10 gårdar i Turtola.
26. Kristineströms sågverk.
27. Per Persson Korteniemi (1751-1827) var gästgivare och husbonde på Korteniemi gård. Korteniemi hade varit gästgivargård i flera generationer; åtminstone Pers far Per Persson Eero-Korteniemi och hans morfar, Mickel Henriksson Korteniemi hade varit gästgivare.
28. De reste ända upp till Jukkasjärvi, och lämnade där minnesskrifter, som ännu är bevarade i Jukkasjärvi kyrka.
29. I själva verket fanns det hela 35 hemman i finska Pello, men precis som Zetterstedt skriver låg de mycket spritt.
30. Emanuel Neiglick (1780-1854). Född i Kitee, dit han återvände från Pello 1849. Gränsridare, bosatt i finska Pello.
31. Henrik Persson Aili-Barsk (*1775) förefaller ha varit gästgivare i Kardis på 1820-talet. Han var husbonde på Barsk i Kardis och efterträddes som gästgivare av mågen Filip Filipsson Filppa (1797-1875).
32. Sommaren 1821 var Henrik Persson Stormlod-Niva-Kassa (*1782) från Pajala husbonde på nybygget Kassa. Senare under året efterträddes han av Fredrik Hansson Pentäsjärvi-Kassa (1793-1838).
33. Isak Mickelsson Vänkkö-Hietanen (1780-1853) från Pajala var husbonde på Hietanen nybygge, som räknades till Sieppijärvi by – en by som ligger en och en halv mil fågelvägen från Hietanen.

J. W. Zetterstedt, i sammandrag & med kommentarer av Erik Kuoksu:

En resa genom tornedalen sommaren 1821, del 2

Entomologen Johan Wilhelm Zetterstedt från Lund var sommaren 1821 stadd på resa till Norska ishavet via Torne älv. Hans färdkamrater var studenten Bengt Fredrik Fries och tolken Isak Persson Planting, som han hade tagit i sin tjänst i Matarengi. I det förra avsnittet följde vi Zetterstedt genom nedre Tornedalen. Mycket var redan där främmande för honom, men mycket var också välbekant. Vi lämnade honom då just som han – och älven – svängde av västerut, mot en trakt som genast blev vildare och mer olik allt han dittills hade sett.

* * *

EFTER ATT HA passerat forsarna vid Munio älvs utlopp i Torne älv kom Johan Wilhelm Zetterstedt fram till Kengis bruk:

”Med våta kläder, och kanske äfven med trumpna ansigten, trädde wi in till Brukspatron **Ekström**, men huru wänliga woro icke deras, som mötte oss! Att wara långwäga resande är allt nog för att här uppe blifwa mottagen: namnet, titlarne och ändamålet med resan äro likgiltige; om dem blir icke fråga förrän följande dagen.



Kengis bruk, etsning ur Anders Fredrik Skjöldebrands (1757-1834)
Voyage pittoresque au Cap Nord. Del 1-4 (1801-1802).

Ägaren af **Kengis**, Brukspatron **Jonas Ekström**¹, broder till Direktör **N. Ekström** i **Turtola**, är en 40 års Man, född i Werm-land, och har nu genom sin werksamhet och kloka hushållning, i Norrbotten samlat en icke obetydlig förmögenhet. Hans Maka, en tio-årig Dotter, samt en derwarande Slek-ting² äro föremålen för hans husliga sällhet. Ett tvåwåningshus med många glada rum, ordentligt möblerade, är hans boning; en warm kammare och tillräckliga beqwäm-ligheter erbjuder han sina Gäster; af ett godt bord njuta alla gemensamt.”

Zetterstedt beskriver sedan Kengis bruks ägor. Bruket, som ligger under bergsfrälse har tre tunnor råg till utsäde och skördar 48 tunnor. 10 tunnor sexradigt korn sås, och man skördar 60 till 70 tunnor. Potatis lönar sig dock bäst; 20 tunnors utsäde ger hela 400 tunnors (strax över 58 000 liter) skörd. Av potatisen tillverkar man brännvin, socker och sirap. Odlingen av rovor lyckas alltid, men vete och havre har man inte lyckats få att växa. Hampa växer någorlunda, och används till fisknät. På Kengis ägor bärgas årligen 200 lass hö, och på Kengis bruk finns 20 kor, 5 hästar, samt får och svin.

Vid själva Kengis bruk tillverkas årligen 500 skeppspund (85 ton) stångjärn, varav 200 skeppspund ”manufaktureras” vid bruket. Malmen tas från Svappavaara och Junosuando gruvor, och vid masugnarna i

Junosuando (Masugnsbyn) och Tornefors blir malmen till tackjärn. På vintern förs jär-net från bruket till Haparanda med häst och på sommaren med båt.

Efter sitt besök hos brukspatron Ek-ström fortsatte Zetterstedt upp efter älven:

”Anblicken af en fors war nu icke mera ny och främmande för mig; jag hade redan genomfarit mer än 20 stycken. Men **Kengis** fors är i sitt slag sin egen, att den nödvändigt skall ådraga sig uppmärksamhet. Den är den swåraste af alla forsar i **Torne-elf**, och såsom namnet ger tillkänna (Köngäs betyder: ofarbar fors) den enda alldeles ofarbara i hela elfwen. [...]

Utför denna fors har likwäl en Lappman för några år sedan vågat försöka styra, men den djerfwe kom icke ostraffad derigenom; han fann uti denna fors både för sig och sin båt en graf, ur hwilken sedermera aldrig någon lemning af den sönderkrossade har uppstigit.

Den 8 Juni om morgonen stod den beställda båten färdig wid båtstället of-wan **Kengis** fors, och wi lemnade då vårt goda qwarter, för att begifwa oss vidare i de okända landen. – Uti **Pajala** Kapell och Komministers-boställe, kom jag under min gårdags exkursion, då jag tillika gjorde Kom-minister **Tornberg**³ ett kort besök, närmare besåg, hade wi en wacker prospekt på wen-stra handen, och strax uppom bodde Kro-

molänsmannen.⁴ Midt emot, på andra sidan elfwen, lågo äfwen åtskilliga hus, och man sade, att de tillhörde Klockaren⁵ och Fjerdingsmannen.⁶ Sedermera stakades 1/2 mil elfwen uppföre mellan mossstupna, ej särdeles höga stränder, bewuxna med en låg, men i synnerhet wid högra sidan, tämmeligen tät skog af Tall, Gran och Björk, till Pajala by, som har några glest liggande hus. Ett af dessa är Gästgifwaregård,⁷ men wi bytte der ej om båt, utan begagnade samma ända till nästa station.

Grannskapet af en fors förebådas wanligen nedanom densamma af stenbundna stränder [...]. Så förebådas äfwen **Kårrukoski**, ungefär 1/2 mil ofwan Pajala by. [...] Wid dess nedra ända ligger till wenster **Swala**⁸ nybygge hwadan också forsen kallas **Swala-koski**, och wid dess öfra är Gästgifwargården **Johonpietis**,⁹ eller som den allmänt kallas, **Juhopietis**, belägen, ett litet snyggt ställe med 2:ne Åboer,¹⁰ dit wi anlände kl. 1/2 1 e.m. De många gräsrika parkerna bortskymdes ej af den myckenhet Widebuskar, som omgäfwö de låga stränderna. Landet är här ganska jemnt, och åtminstone ifrån elfwen ser man ingen enda betydlig höjd. Mellan **Juhopietis** och **Anttis** war vår sjöresa rätt behaglig. [...]

Anttis By har många Åboer. Och några bördiga holmar ligga så wackert midtföre. Sedan wi på Gästgifwaregården¹¹ njutit vår lilla aftonmåltid, bestående af ost, mjölk

och Renkött, fortsattes resan kl. 1/2 9 om aftonen i det lugnaste, skönaste wäder, utan någon fors eller ström, förbi sandiga stränder och wanlig skog, till **Lowika**, dit wi anlände kl 12 om natten. En liten kammare gaf oss härberge till kl. 6 på morgonen d. 9 Juni, då wi åter gungade fram mellan 2:ne höga wallar. 1/2 mil ofwan **Lowika** faller **Lainio** stora elf uti **Torne-elf**. Sedermera blir den enkla **Torne-elf** smalare, och strax möter **Torne-koski** (Torne fors) wid wars nedra ända eller nedra fors, som kallas **Palokorva**, **Tornefors** Masugn, tillhörig Brukspatron **Olof Ekström**¹², i **Junosuando** är anlagd. [...]

Då jag gick förbi **Tornefors** Masugn, blef jag anhållen af en röst, som sade: 'Wänta! jag will tala wid Er.' Det war för mig en angenäm röst, ty en uttryckte ren **swenska**, och mannen som talade war ren **Wermlänning**.¹³ Han hade följt med gamla **Ekström**, då denne för många år tillbaka flyttade hit från sin födelseprovin, och war nu åldtgubben här på stället. Under andra omständigheter hade wi warit alldeles likgiltiga för hwarandra; nu börjades ett långt samtal och Gubben följde mig ett långt stycke på vägen, samt bad mig till slut att icke fara förbi hans Herre. [...]

Wi passerade derefter ett sele, **Junosuando**, som räcker 1/2 mil ända till byn af samma namn, den wi uppnådde kl. 2 e.m. Och hwarest wi träffade ett tjenstwilligt folk, samt erhöilo ett passabelt rum."

I Junosuando stannade de kvar till den 10 juni, men inget särskilt tycks ha hänt, eftersom Zetterstedt nu beskriver Tärendö älv, som förbinder Torne och Kalix älvar ingående. Efter att ha passerat ”det första under denna väg förekommande **fellberg, Jockomos Tunturi**,¹⁴” kommer de fram till den stig som leder till Junosuando Masugn:

”Wi talte om den hederlige Brukspatron **Ekström** som der bodde, men erinrade tilika de swårigheter, som skulle åtfölja transporten af en myckenhet saker på en okänd och ej så kort väg;¹⁵ icke heller wågade wi heller lemna dem qwar ned wid stranden, hwarföre wi afstodo från vårt tillärnade besök hos **H:r Ekström**, och uppträdde uti **Juoppa-koski**, en kort, men mycket stenig och brusande fors. Ungefär en mil ofwan denna kommo wi till **Kurkio Gård**¹⁶, ett litet Nybygge på wenstra sidan, och woro med detsamma uti **Torneå** Lappmark samt i **Jukkasjärwi** Socken.

Nå wi woro då ändtligen i Lappland! I det märkwärdiga landet, om hwilket jag läst så många besynnerligheter, och hört ännu fler berättas. Det war den 10 Juni, Pingsteda-gen, kl. 3 e.m. Och nu woro wi redan 26 mil ofwanför **Torneå**. Dånnet af de böljor, hwilka framrusa öfwer stenarne uti **Kurkio-koski**, war den första helsning, som mötte oss genast wid inträdet inom Lappmarksgränsen, och detta dån räcker så länge som forsen, ungefär 1/16 mil. Denna owänliga helsning

olfwade icke något särdeles godt för de nykomne gästerne, men Sverige har ej heller något bättre att bjuda den, som ankommer från Lappmarken.”

Zetterstedt finner att naturen inte ändrades på något dramatiskt sätt nu när han var i Lappland, utan att förändringen skedde gradvis. Han hittar här fortfarande tall, gran, björk, al, sparsamt med asp, ljung, kråkbär, lingon och mjölon. Han passerar Meraslinka, ”en fors, längre och swårare än den wi nyss lemnat bakom oss, den kommer med stupande fall, och ryter förskräckligt mot den ängslige båtfararen,” och Nurmaniva. Han konstaterar att älven ända från Kurkkio och hit varit ovanligt smal och hopträngd, men plötsligt öppnar den sig i ett sele:

”Detta spakwatten, som heter **Kuoxu-suando** förer direkte till **Kuoxu Gård**, hwilken redan på långt afstånd lyser så ny och så wacker på sin holme. Kl. 9 e. m. stego wi ur båten och gingo opp till den första af oss sedda Lappska Gästgifwaregård.¹⁷ Wi woro nu trötta till sinne och kropp, och hwad skulle icke då de stackars karlarne wara, som hela dagen i 13 timmar, genom 5 forsar, hade modigt stridt mot alla de hinder, hwilka förswåra framgående af den opp efter elfwen stakade båten. Wi behöfde alla hwilan, och wi njöto den uti **Kuoxu** till följande morgon.

Kuoxu Nybygge ligger på en ungefär 1/8 mil lång holme, och har blott 1 Åbo,¹⁸ men hwilken torde wara en af de förmögnare Nybyggare i Lappland. Årliga utsädet wid gården äro 3 tunnor korn (ty Råg skulle här troligen icke kunna trifwas eller hinna mogna), och efter detta utsäde skördas i goda år 15 till 16 tunnor. Nybygget, som har sina fåbodar och storägor på andra sidan om elfwen, föder 8 kor, 2 hästar och 30 får. Jag såg en myckenhet menniskor wid gården i rörelse: karlar, qwinnor och barn,¹⁹ och man sade mig att de alla hörde till huset. Egentliga Lappar syntes här inga.”

Zetterstedt beskriver sedan ingående naturen kring Kuoksu; forsarna Mollinkorva och Potinkurkkio på var sin sida om holmen, ön Porosaari uppströms från Kuoksusaari, och forsen Porokoski, som med sina höga böljor tvingade karlarna att dra båten med linor från land. Slutligen passerade man Ouniskoski, och kom till Vittangi:

”På Gästgifwaregården²⁰ sades icke wara tillfälle att mottaga trenne resande, men en annan gård i byn erböd oss ett tjenligt rum. **Wittangi** är en av de större Byar i **Jukkasjärwi** Lappmarks Församling, och har 6 Åboar, som alla äro Nybyggare och tala finska språket. Hwarje Åbo har sin afskilda, ehuru ej afstängda, gård, bestående af flera omålade enwånings trähus. Mangårdslången har sin förstuga, och på ena sidan ett stort rum, som bebos om sommaren samt har sin

bakugn och kok-spis; på andra sidan är äfwen en stor stuga, kallad **Pörte**, hwari eldas ständigt, och är winterboningen. I Pörtet ses den stora hwälfda stenugnen, som liknar de utom wäggen stående bakugnarne i Skånska byarne. Denna ugn, hwilken är utan dragrör eller skorsten, meddelar all sin rök åt rummet. [...] Till lyse om wintern nyttjar man icke talgljus utan tranlampor, eller wanligast pärtor, d. w. s. pillrade, tunna, ett par tums breda och några alnar långa tall (furu-) stickor. Då man föreställer sig en stuga, hwaruti en molnstod af rök swartmålar tak, wäggar och möbler, så har man det werkliga **Pörte**, hwarmed man i södra orterne liknelsewis benämner en med mycken rök och värme full kammare. Midtför förstugan är det tredje rummet, mindre än något av de andra, och deruti insättas saker, som ej stundeligen nyttjas.”

Bredvid denna mangårdsbyggnad, skriver Zetterstedt, ”står en flygelbyggning” med flera bodar där man tillverkar och förvarar husgeråd, träsaker, åkerredskap och annat. Mer förwånande är att ”i samma byggning är merendels inredt ett snyggare Gästrum.”

Zetterstedt skriver att de i Vittangi bodde i just ett sådant gästrum – ”en låg, men rymlig kammare, med 3 fönsterlufte”. Dessa fönster var 2 alnar höga och 1 1/2 alnar breda och vardera fönster hade sex glasrutor. Han antog att dessa stora fönster var ”nödvändiga för att insläppa dagsljuset åt-



Finskt boningshus eller Pörte i Torneå Socken och Westerbottens Höftingedömmе, etsning av Carl Gustaf Gillberg (1774-1855) från omkring år 1800. Bilden är helt i samklang dels med Zetterstedts beskrivning av ett tornedalskt rökpörte, dels med hans beskrivning av tidens tornedalska klädedräkter.

minstone någon middagstimme på den korta winterdagen.”

I ett hörn stod en illa uppsatt och vidöppen kamin av gråsten, och sängen i kammar- en var precis som i många av de andra rum Zetterstedt hade sovit i fylld av hö och täckt av en renfäll och en filt. Renfällerna skulle vara lakan och filten täcke. ”Af de trenne hufvuddynorne war den öfwersta, som blott för främmande, eller wid högtidliga tillfällen får komma i bruk, af kattun och stoppad med fjäder.” Förutom sängen fanns ett en väggbank, ett bord och två stolar ”som

nu till Pingshelgen blifwit renskurade” i kammaren. ”Golf och tak woro af bräder. Allt war omåladt, allt hade sin naturliga färg, med undantag af spiseln, på hwilken det war swårt att bestämma om den swarta eller hwita hade företräde”.

Zetterstedt skriver att ”badhuset, der husbonden med sin familj och tjenstefolk hwarje Lördag twätta och rena hela sin kropp”, låg ett stenkast från mangårdsbyggnaden. Han skriver att ”Ifrån badstugan skynda, efter förrättad twagning, som åtminstone räcker en timme, karlspersonerne en i

sender, alldeles blottade, in uti pörtet, hwar-
est de torka och påkläda sig.” Zetterstedt be-
traktar badandet som gynnsamt för hälsan,
och skriver att det ger folkets hud ”ett witare
utseende” än ”det mörka och grofwa” man
hade väntat sig med tanke på ”sommarens
ständiga sot och winterns pörte”.

Vidare fanns på gårdarna en stolpbod,
ofta med två våningar, där man förvarade
fiskeredskap och förnödenheter. Zetterstedt
höll avstånd från stolpbodarna ”i storm-
wäder”, eftersom han ansåg att stolparna var
för klena i förhållande till den tyngd de bar.

Det fanns också små sädeslador och
stora fähus med foderlador, som ofta låg
avlägset från gården. När det gäller åkrarna
i byn, skriver Zetterstedt att ”På sydöstra
sidan, nära husen, har byn sina förnämsta
åkrar (några små inhägnade, kornbekläd-
da swedjeland träffas äfwen opp i skogen,
öster om byn), nästan i en sträcka. Jag såg
inga diken, som kunde afleda wattnet, och
hwars och ens teg war blott skild genom en
liten gångstig. Kornet, sådt i slutet av Maj,
uppstack nu sin brodd, fingershög öfwer
jordytan. Andra sädesarter är här ej försökta.
Nedom detta bygärde, om man så will kalla
de små åkerstyckena, ligga några ängar med
sina hölador. Ännu d. 15 Juni war föga grönt
på marken; blåst och köld hämmade vege-
tationens framgång. – Boskapen och fåren
gingo i skogarne, och sökte uti mossor samt
några wårwäxter en mager föda.

Skogarne omkring **Wittangi** äro ännu
stora och wäldiga.”

I Vittangi stannade Zetterstedt en hel vecka.
Han hade gjort ”utwandringar till flera
insjöar, myror, skogar och berg” och där
sett tall, björk, hägg och flera pilarter. Han
hittade vattenranunkel och kabbelekor, och
hjortronblommor. Han såg många olika
fågelarter: hussvala, spillkråka, hackspett,
sånglärka, gulfink, sädesärta, gräsand, grå-
sparv, rödstjärt, bofink, dopping, och många
fler.

När det gäller maten skriver han att ”un-
der wistandet här, kommer man åtminstone
icke i frestelse att lefwa öfwerflödigt i mat
och dryck. Den föda hwar på härstädes är
tillgång, består i Renkött, mjölk, smör och
fisk, i synnerhet Harr, som kokad har ett löst,
hwitt och wälsmakligt kött.” Resenärerna
lagade ofta mat i sin egen kammare. De åt
ofta insamlade ägg och ”en och annan and-
stek hörde till läckerheterna.”

Smöret var problematiskt, eftersom det
ofta var fullt av renhår, som inte kom direkt
från renen, utan från nybyggarnas kläder
och fällar.

Slutligen återkommer Zetterstedt till
Vittangiborna, han skriver att ”Alla byns in-
wånare äro finska nybyggare, och jag såg icke
hör mer än 4 egentliga Lappar; de twenne
woro 10 till 12 års barn, som hitkommit
från en i trakten uppslagen Lappkåta; den

trede war en swagsinnig Lappman, som åt vår huswärd öfwerlemnat hela sin Renhjörd, med förbehåll att hos denne i **Wittangi** få husrum och föda så länge han lefde; och den fjerde Lappen war en af våra tillkommande båtkarlar.

Nybyggarna gingo klädda som finska allmogen nedwid **Öfwer-Torneå**, utan någon förändring om söndagen. – Fiskeredskapens iståndsättande, kreaturens skötsel, samt limkokningen utgjorde denna årstid folkets hufwudsakliga sysselsättning. Min tolk, wan, såsom Finne, wid Nybyggarnes lefnadssätt, fann sig här bättre, än jag, och tillbringade sin dag rätt förnöjd uti den rökande stugan. Jag stod en gång på gården och ropade: **tulcki!** (**tolk!**) Och en qwinnoröst swarade: 'han är i pörtet.' Jag frågade hwilken besynnerlig tillfällighet, som hade kunnat försätta en svensk, ung och rask qwinnsperson²¹ så långt opp i Lappmarken? Och hon swarade med en slags tillfredsställelse: 'jag har tjent hos Pastor i **Gelliware**²² (i Luleå Lappmark), och der fingö wi tala svenska.'

Wår nästa station skulle blifwa **Jukkasjärwi** Kyrkoby, och wi hade ännu från **Wittangi** 5 mil dit, utan något hus eller skjul på vägen. Det berättades, att isen på det stora träsket wid **Jukkasjärwi** ännu för få dagar sedan låg qwar och så länge kunde wi icke båtledes möjligen framkomma till Prestegården. Men nu började elfwen att högt stiga, och detta flödande war, som man

sade, ett tecken, att **Jukkasjärwi is** hade förwandlat sig i watten. Det haglade, det blåste och war kallt, men resan borde ej längre uppskutas; wi foro d. 18 Juni kl. 8 f. m. från **Wittangi**."

Man passerade forsen Pyhäkurkio och berget Pyhävaara (som Zetterstedt hade besökt under sin vecka i Vittangi), Isojokis utlopp, forsarna Sadiniva, Kallokaniva, Soitolaniva, och Pirttiniva. Vid Pirttiniva mötte Zetterstedt klockan 12 på natten "Åsynen af flera alper med snö-hjessa, hwilka framskymtade som andar bortibland skogarne". Alla frös. Man gick i land, och "på högra stranden tillredde wi nu vårt läger och wår lilla nattmåltid." Han konstaterar att "Stånd och ålder gjorde nu ingen skillnad, gaf intet företräde; samma behof, lika medel att fylla dem, jemnade här wåra anspråk, wåra rättigheter, och, liksom i broderlig förening, sutto wi alla 5 omkring den gemensamma brasan, skiftande den uppvärmda maten till lika delar emellan hwarandra,"

Redan klockan 2 på morgonen den 19 juni fortsatte de resande mot Jukkasjärvi. Man kom igenom "**Paurangin-koski** [...] den swåraste och farligaste af alla farbara forsar i **Torneå-elf**." Sedan tog de sig genom Talvimaa, Koutanerkinkoski, Saadikkokoski, Rapakoski, Tynnyrinkorva och Luspakoski. Därefter kom man ut på Luspajärvi, älvselet nedanför Jukkasjärvi:

”Men ack hwilken sorglig syn! En tjock is betäckte hela den sjö, som här låg utbredd framför oss, och på hwars stilla och klara watten wi hade hoppats att få framgunga den återstående vägen till byn. I förmodan att isen längre fram kunde wara swagare, än den, som här sammanpackat sig, försökte wi att med yxa upphugga stycken och öppna en rännel för båten; men förgäfwes; isen blef allt tjockare och fastare, den war en otillgängelig barrier, och wi öfwergåfwo detta mödosamma och ändamålslösa arbete. Jag tog då det parti att qwarlämna sakerna på stranden (ty de woro wida tyngre, än att det trötta folket kunde bära dem), samt med den ena båtkarlen, gå fram till Prestegården, för att foga anstalt om sakernas afhämtande.

Wi hade en mils wäg dit, men en sådan wäg har jag wäl aldrig passerat! Klockan 6 om aftonen wandrade wi åstad, genom en stor skog, öfwer sankar kärr och branta klippor. Redan i början af vägen war jag trött, ty äfwen jag hade deltagit i arbetet wid forsarne, och dessutom icke tillyckat mina ögon hela den sistförflutna natten, Min wägwisare, en Lappgubbe, som warit i Norrige, och förut besökt denna orten, bar en låda med hagel af 1 1/2 lispunds wigt. Men jag märkte snart, att han war bättre båtstakare än bärare; ibland föll han omkull på en klippa, och ibland hindrades hans gång af de djupa myrorna; jag måste ofta alternera med den gamle och bära dess börda. Till slut ropade

han beständigt till mig på bruten svenska: ”will du icke sitt, will du icke sitt,” och jag måste för gubbens skull oftare sätta mig ned, än tiden och min åtrå att komma fram innan natten inbröt, tillåto.

Ändteligen, ack ändteligen sågo wi, fram i bugten, **Jukkasjärwi** kyrka! Och så framstod det ena huset efter det andra, till dess hela byn med sina 10 gårdar låg öppen framför oss. Aldrig hade jag trott, att anblicken af byggnader i Lappmarken skulle skänka mig så mycket glädje, som den jag nu werkeligen erfor. Hwad ändå tider och omständigheter kunna förändra tänkesätt och känslor! Denna syn upplifwade emedlertid de förslappade sinnena, den ingaf nya krafter, wi fördubblade våra steg, och snart stodo wi wid tröskelen af den presteliga boningen. Klockan war 11 på natten, och ännu woro alla i full werksamhet.

Den hederlige Kyrkoherden **Palmgren** war den förste som mötte mig: på många år hade han icke haft besök af någon främling; jag war innerligt wälkommen, det såg jag på den fryntliga minen, i det wänliga bemötandet och på det arrangement, som blef widtaget till de på stranden qwarlämnades snara afhämtning. Träsket war, som vi gissat, häruppe åtminstone nära stranden isfritt och en båt kunde beqwämt gå de wäntande ett stycke till mötes.

Kyrkoherden P. Palmgren,²³ emellan 60 och 70 år gammal, har mest halfwa sin lef-

nad varit härstädes Skolmästare och blef omsider Pastor. Men detta långa wistandet i polarlandet har, hwilket man skulle förmodat, hwarken gjort hans lynne sträfft, eller hans hjärta kallt för uppfyllandet af mensklighetens fordrningar. Ehuru aflägsen, är han, på sin plats, en af samhällets nyttigaste och werksammaste Medlemmar. Wan wid sitt närwarande tillstånd, och nöjd med en lott, som han icke ärnar förbyta i en ljusare, tillbringar han här lugna dagar, och så länge han lefwer kan den kommande främlingen påräkna i **Jukkasjärwi** en fristad och beqwämligheter, som man icke hade wäntat i

Lapparnes land. – Fyra döttrar²⁴, hwaraf den äldsta lär wara omkring 30 år, och den yngsta icke fyllest hälften så gammal, äro hans tröst under förlusten af en nyss bortgången Maka.²⁵ De utgöra nu hans sällskap, stöd och glädje i denna ensliga lefnad. Uppfödda inom den faderliga boningen och hittills wärdade af den moderliga handen, äro de obekanta med werldens nöjen och werldens wådor. Också yttra de ingen längtan efter de förra, och ingen fruktan för de sedanare. Enkla och anspråkslösa i sitt wäsen, liksom i sin klädedrägt, tycker man i dessa naturens barn sig se den älskwärda oskuldens symboler,



Verlagsgare, Fritzes Bokhandel, [Eklund & Olsson]

Lith. och färgtryck. Abraham Lundquist & C^o Stockholm

Jukkasjärvi, litografi ur Carl Anton Petterssons (1818-1863) *Lappland. Dess natur och folk*, Stockholm 1864-1866.

och endast den rodnande kinden, den milda blicken i ögat förråda någon gång den inneboende allherskande känslan.

Midnattens sol blänkte i sin fulla glans. Jag hade föreställt mig denna sol såsom blek, och kastande sina matta strålar öfver de föremål, som hon endast swagt kunde upplysa. Men nej! Det war den samma sköna, eldfulla sol, som städse innan sin nedgång sprider ljus, warma, lif och gläjde öfver naturen. Dess nedra brädd tangerade icke horisonten; ögat kunde ej länge fördraga dess omedelbara sken, men man såg med så mycket mera behag det, som i reflekterade strålar upplyste, föremålen och en hel månad förjagar all natt, all skymning från dessa nordens länder.

Under så ljufwa och angenäma omständigheter tillbringade jag de första timmarne i **Jukkasjärwi**. Omsider anlände **H:r Fries** och folket med sakerna. Ett godt bord, en warm kammare och en mjuk säng kommo oss at glömma de flydda beswärligheterna; wi tänkte med erkänsla på vår Wärd, och njöto sedermera i hans hus en behöflig och ljuf hwila.”

Zetterstedt beskriver ingående förhållandena i Jukkasjärvi socken. Han skriver att socknen antas bestå av 200 kvadratmil, att den ligger 35 svenska mil från både Tromsö och Torneå, men att det är enklare att ta sig till Torneå än till Tromsö; att socknen har 10

”bondbyar” och 4 ”lappbyar”, och påpekar att de senare inte är någon ”samling af flera hushåll, som hafwa sina boningsplatser nära intill hwarandra, utan **Lappby** är en samling af flera Lapphushåll, som innehafwa någon wiss, ofta widsträckt, fjälltrakt, hwar på de beta sina renar mot Lappskatt, eller en wiss awgift till Kronan”.

Därefter går han in på samernas levnadssätt och forntida religion, härkomst, historia och levnadssätt – ett stycke som mer ger intryck av läsefrukter än av egna observationer, och som jag därför väljer att utlämna här. Att detta stycke framstår som mindre levande än mycket annat i boken kan bero på att Zetterstedt faktiskt inte träffade särskilt många samer under sin resa, eftersom han reste under sommaren, när många samer var uppe i fjällen. Han hade inte heller någon samisk tolk, som hade kunnat hjälpa honom att kommunicera med de samer han mötte.

När det gäller själva Jukkasjärvi skriver Zetterstedt att där finns pastor, missionär²⁶ och fyra kateketer²⁷ och att marknad, uppboord och ting hålls i Vittangi i mitten av februari varje år. På marknaden säljer handlande från ”nedre Norrbotten” mjöl, salt, vadmal, hampa, kopparkittlar, järngrytor, yxor med mera, medan nybyggarna och samerna säljer torrfisk (gäddor, sej, sik, torsk med mera), torkat renkött, lim och skinnvaror (ren, räv, mård, järv, hare, ekorre med flera). Om skinnhandeln skriver Zetterstedt

att ”man behöwer endast inträda i **Torneå** eller **Piteå** Handelsbodas, för att öfwertygas om denna handelns liflighet; i tak och på väggar hänga stora knippor af alla slags sådane skinn.”

Han skriver att byteshandel med varor är det vanligaste, men att man accepterar pappersmynt, dock bara bankosedlar på högst 3 riksdaler, och bara sådana som inte är trasiga. Silverpenningar, ”i synnerhet större, äro wäl här, såsom annordstädes, hjertans wälkomne.” På Vittangi marknad används dock alla sorters mynt.

Vid tinget avhandlas mest tvister mellan nybyggare och samer, ”som aldrig rätt kunna komma öfwerens med hwarandra”.

I socknen finns två gästgiverier; i Kuoksu och Vittangi; enbart där kan man alltså få skjuts, och det är därför svårt att resa till andra delar av socknen.

Zetterstedt påstår att julen är den enda högtid man firar, men samtidigt skriver han att ”endast Midsommarsdagen hade ungdomen i **Jukkasjärwi** wid Prestegården upprett en så kallad **Majstång**, prydd med granris, äggskal och några blommor.” Inte ens på pingst och midsommar ”war inbyggarna klädda på annat sätt, än wanligt.”

Zetterstedt beklagar sig över att brännvinet har slagit ut alla andra nöjen:

”Sedan brännwins-trakteringen nu mera hos Lappar och Nybyggare är enda willkoret för wälfägnad och glädje i samqwäm, så ty-

ckas andra för sinnet muntrande nöjen helt och hållet blifwit uteslutna wid deras sammankomster. Åtminstone såg jag icke tecken till dans, spel eller några slags lekar, som i synnerhet bland ungdomen sägas fordom warit öfliga, såsom att löpa till måls, klifwa i träd o. s. w., spela kort, hwilka de, efter **Högströms**²⁸ uppgift, själfwe förfärdigade af furubark, och målade med renblod.”

Zetterstedt skriver att nybyggarna inte har hunnit ”så långt uttränga landets ursprungliga besittare, att Lapparnes antal är mindre än Nybyggarnes. Om man likwisst skall påräkna någon uppodling af landet, så kan den endast verkställas af de bosatta Nybyggarne. Också hafwa dessa intagit de odlingsbaraste trakterne af Lappland, och blott lemnat de wilda skogarne, eller de nakna fjällarne till hem för Lapparne och deras Renar. [...]

Nybyggarne äro till sitt ursprung Finnar, nedifrån landet, och tala alla Finska språket, ehuru det Lappska äfwen förstås af flera af dem.” När någon vill anlägga ett nybygge utser han en lämplig plats som han begär syn på, får immissionsbrev på egendomen av länsstyrelsen och kallas då krononybyggare. Dessa krononybyggare är skattefria i 15, 20 eller 30 år. Trots detta ökas inte antalet krononybyggen så fort, eftersom de till odling tjänliga markerna redan är upptagna.

Zetterstedt beskriver sedan nybyggarnas förhållanden mer ingående:

”Nybyggarna idka twenne hufwudsakliga Näringsgrenar: **Boskapsskötsel** och **Fiske**. År 1820 underhölls i **Jukkasjärwi** socken 33 Hästskatur, 20 st. Oxar, 200 Kor, 53 Ungboskap och 520 Får. Både Nybyggare och Lappar äga Getter; men i hela **Jukkasjärwi** finns intet enda Swinskat. Pastor har 30 Renar, och hwarje Nybyggare underhåller äfwen ett wisst, ehuru wanligen obetydligt antal af dessa djur: de lemnas om sommaren till Fjäll-Lapparnas skötsel, och föra Renarne med sig opp på fjällryggen och till nordhafwet. [...]

Höbergningen af de från gården aflägsnare kärrn och myrorna, börjas i slutet af Juli månad och pågår flera veckor. [...] Det slagna höet uppsättes i stackar, som kallas **Saura**. [...] – Kort före midsommaren utsläppes boskapen på bete i wilda skogen, ty särskilt inhägnade beteshagar finnas icke, och i medlet af September insättes den åter i fähuset. Om hösten samlas renmossa i mängd, och nyttjas wid utfodringen till ungefär 1/3 af höet. [...] – En till godheten medelmåttig ko, som med höet får renmossa, kan under bästa mjölketiden, med riklig skötsel, mjölka 3 kannor om dagen, och smöret, som årligen efter henne kan påräknas, uppgår till 5 Lispund.²⁹

Fisket är betydligt. Den fiskrika elfwen och flera träsk ge en naturlig anwisning på detta wigtiga näringsfång. [...] Till aflägsna träsk anställes resan i medlet af Juni. [...]

Harr, Sik och Gäddor äro de allmännaste och förnämsta fisksorter, som wankas. Foreller, Löjor, Gers, Lake, Aborre och Mört fångas äfwen. Lax har man sparsamt funnit för 5 år sedan.³⁰ [...]

Åkerbruk och i allmänhet växters plantering är, och skall städse blifwa, en binäring. [...] Korn, Potäter, Rofwor, Rödbetor, Morötter, Palsternackor, Sallat, Dill, Persilja, Spenat, Gräslök och Sockerärter äro de sädesarter, jordfrukter och kökskryddor, om sås i **Jukkasjärwi**, samt någorlunda tåla klimatet. [...]

Åkerredskap äro: plogen, harfwen, spaden, räfsan och handskäran. [...] Nästan öfwerallt är åkerjorden sand och rödlera, och man träffar sällan någon swartmylla. [...]

Jagten efter **Wild-Renar**, fordom så förmånlig, torde nu mera föga wara lönande, sedan dessa djur blifwit så sällsynta. [...]

Limkokningen anse Nybyggarna såsom en wiktig hantering, och afsättningen med limmet så som en betydlig handelsgren. [...]

Wanan hos Lappmarkens inbyggare att inskränka sina behof, sträcker sig äfwen till bordet; hos ingen kan detta wara simplare och tarfligare, än hos dem. Fisk, mjölk och kött utgöra ombytet af rätterna, som framsättas på ett odukat bord. Maten lägges i träkär, och hos de förmögnaste finner man mjölken åtminstone i ett Tennfat. Tallrikar och gafflar, såg jag ingenstädes.

Torr fisk får ofta, i synnerhet på resor, swara emot bröd, hwar på här icke sättes syn-

nerligt värde. Ock kan väl på intet ställe finnas sämre af säd tillredt bröd än i Lappland. Emedan blott trenne ugnar finnas i hela **Jukkasjärwi** by, bruka alla Lapparne häromkring, och de fleste Nybyggarne att grädda brödet på glöd. De formera af ämnet små kakor, till thefats storlek, hwilka de wända uppå glödgade kol, och man kan föreställa sig, hwilket uselt bröd af illa malet, oskiktadt kornmjöl, utan tillsats af någon jäst, skall härigenom erhållas. Men någon blandning af bark uti brödet läre likwäl icke nyttjas.

– All komjölken begagnas till smör, eller wid mattillredning; af den göres aldrig ost. Deremot är Ren-ost allmän, men åter brukas Ren-mjölken endast högst sällan till smör; sådant smör smakar ganska äckligt och obehagligt.

Nybyggarne hafwa liksom Lapparne, stark begärelse till fet mat. Deras dryck är watten, hwaruti de blanda lite sur mjölk eller kärnmjöl. Öl eller swagdricka brukas endast wid högtidliga tillfällen. Om Kaffe och The hafwa de icke begrepp, och dessa drycker hafwa i hela denna Lappmark säkert aldrig njutits, utom i Pastors hus. Däremot är appetiten till brännwin så mycket häftigare. Tobak nyttjas både till rökande och tuggande, och mer än en gång såg jag till och med qwinfolk med sin lilla pipstump i munnen.

Klädseln är enkel. Alla de manspersoner bland Nybyggarne, jag såg, woro klädda uti en grof blångarnsskjorta, walmarsbyxor, ull-

strumpor, kängskor, och utanpå en walmarskolt eller tröja. På hufwudet bära de hatt, eller wanligen filtmössa. Qwinfolken bruka kjortel och tröja af ylletyg, och förkläde af linne, kattun eller bomullstyg. Om halsen hafwa de ett lärftkläde eller bomullsduk. På hufwudet bära de en bindmössa af kattun, som går långt ned om öronen, och knytes under hakan. På denna mössa utgår en lång snipp i pannan. Stundom nyttja de på hufwudet ett kläde, som går under hakan, och antingen der knytes, eller uppwikas ändarne och tillknytas ofwan hjässan.

Karlarnes **göromål** är upptimrandet af hus, tillredandet och användandet af fiskeredskap, förfärdigandet af åkedon m. m. Qwinnorna sysselsätta sig med någon spånad af ull och hampa, samt wäfnad af blångarn och walmar till familjens behof. Strumpor och wantar sticka de ock. Dessutom tillhörer matlagningen och kreaturens skötsel hufwudsakligen dem. Uti bergningsförrättningen af grödan deltaga både karlar och qwinnor.”

Zetterstedt beskriver sedan Jukkasjärvi kyrka, som förutom den nuvarande altartavlan (av Bror Hjorth) och orgeln (formgiven av Lars Levi Sunna) såg ut ungefär som idag. Han skriver sedan att ”Gårdarne i **Jukkasjärwi** by ligga på afstånd ifrån hwarandra, längs efter elfwen. Alla hafwa enwånings trähus. **Prestegården** (Finnarnes **Papila**)³¹ ligger i

sydost ifrån de öfriga, närmast Kyrkan, och bäst byggd. Hufwudbyggnaden har förstuga, 4 små kamrar och kök. Inga tapeter betäcka de grå wäggarne, hwilkas inre och yttre sidor äro likadana; några byråer, blåmålade bord och stolar, samt hwita renskurade golf gjorde rummen snygga. De tillika wid fönstren (som i Pastorns läskammare och gästrummet woro dubbla) hängande gardinerna, samt ett stort wäggur städade den lilla matsalen. En i hwarje rum uppsatt spis eller kakelugn, hwaruti äfwen i denna årstid dagligen eldades, drog oss ännu alltid helst åt den sidan af rummet, der denna war uppställd. Ordentliga sängkläder och nödigt husgerät tycktes här icke saknas. Föröfrigt har har Prestegården sina behöfliga uthusbyggnader, samt den wanliga stolpboden.

Den andra gården i ordningen är äfwen någorlunda byggd. Den har också fordom warit Skolmästarens boningshus, och äges samt bebos nu af den förmögnaste grannen i Kyrkobyn.³² De öfriga gårdarne äro mindre och i allt inskränktare, liknande de i **Wittangi**, och andra Lappmarks bondbyar. Folket i hela byn utgöra 30 personer.

Wid Prestgårdsbyggningen, på sydwestra sidan, är en liten kryddgård, ungefär 60 alnar lång och 20 dito bred. Der sättas Potates, sås Rofwor och några sorter kökskryddor, men fruktträd och buskar finnes der inga.

Jukkasjärwi ängar äro i Norrbotten mycket omtalte. De ligga rundt omkring byn; i wester och söder begränsas de af elfstranden och åt öster sträcka de sig några hundra alnar. Mestadels utgöra de en högländt, hård, gräsrik wall af sandbotten, med några låga, sumpiga ställen, och wid sidorne med flera åkerstycken, hwilka årligen gödas och besås med Korn. Prestegårdens teg, som äfwen omgifwer Kyrkan, är den största. Men utom dessa ängar hafwa både Prestbordets, och de öfriga hemmanens innehafware sina kärr, myror och madar, af hwilka hö bergas, på andra från byn aflägsna ställen.”

I Jukkasjärvi gjorde Zetterstedt flera exkursioner där han observerade och samlade flora och fauna. Han besökte Alttavaara, Sautusjärvi, Puimunen och Kulkurisaaari, och observerade på avstånd ”de tvenne namnkunniga Malmbergen **Luosawaara** och **Kirunawaara**.” och ansåg – profetiskt – att Haukivaara³³ skulle vara en lämplig plats för en bruksrörelse, ”om naturen hade placerat dem på ett tillgängligare ställe!”

Zetterstedt upptecknar också liksom i förbifarten några fåglars namn på den finska som talades i Jukkasjärvi:

Bergfink – Peiponen
Blåhake – Sata-kielinen
Fiskgjuse – Sotka
Gluttsnäppa – Hyykly



Missionären Anders Tomasson Fjellner (1795-1876), sedermera episk diktare och kyrkoherde i Sorsele (här fotograferad av Lotten von Düben 1871), var en av de personer Zetterstedt träffade i Jukkasjärvi. Zetterstedt skriver i en fotnot att ”Jag såg en Missionär i Jukkasjärwi, en icke okunnig yngling, som flera år varit Student och wistats bland kultiverade menniskor; men man kunde ej misstaga sig om, att han war född af werkliga Lappföräldrar”. Den nedlåtande tonen i Zetterstedts ord om Fjellner kontrasterar tydligt mot hans vanligen välvilliga beskrivningar av de svenskar och tornedalingar han mötte på sin resa. Det är svårt att undvika misstanken att Fjellners samiska ursprung var källan till Zetterstedts nedlåtendhet.

Bildkälla: Wikipedia.

Lavskrika – Kukais, Kookhainen
 Ljungpipare – Hutti (samiska)
 Mindre korsnäbb – Risti Rocka
 Sjöorre – Merilainen
 Skata – Haracka
 Smålom – Kaakuri
 Snösparv – Pulmokainen
 Storlom – Tohtaja

En annan sorts insamling, eller försök till insamling – som för oss onekligen gör Zetterstedt mycket mindre sympatisk än han i övrigt verkar vara – hittar man i en fotnot. Där skriver Zetterstedt att ”Jag hade önskat, att till jemförande kunna hemföra med mig en **Lappskalle** (Cranium), och H:r Palmgren, med sin wanliga beredwillighet att tjenstaktigt och upplysande gå alla mina wetenskapliga fordringar till mötes, lofwade äfwen biträda mig i anskaffandet af ett sådant fynd; och oaktadt wi varit blottställd för de wid-skepliga Lapparnes förföljelse, i händelse de fått kännedom om vårt förehafwande, så hade wi likwäl sökt förskaffa ett cranium ur kyrkogården, om wi varit förwissade att der finna ett **werkeligt**.

Men då Lappar och Nybyggare ligga begrafne om hwarandra (och kanske de sednare till större antal) i Lappska kyrkogårdar, så stannar man alltid i owisshet om ett gammalt uppgräft cranium är af en Lappe eller Nybyggare. De skallar,

hwilka alltså uppgifwas såsom Lappars, **der-före**, att de äro funne uti Lappska kyrkogårdar, kunna dock icke anses för **werkeliga** sådane, om ej andra omständigheter tillika bestyrka det. En veritabel Lappqwinna låg lik i **Jukkasjärwi** kyrka,³⁴ men jag hade ej mod att kaputera detta kadaver”

Det var med andra ord inte några etiska betänkligheter, utan brist på mod, som hindrade Zetterstedt från att hugga huvudet av en död samekvinna i Jukkasjärvi kyrka.

Med insamlade djur och växter, men alltså utan ett samiskt kranium fortsatte man den 5 juli klockan 8 på morgonen så sin resa uppströms från Jukkasjärvi. Zetterstedt hoppades kunna resa till ”Norriska stranden” på fem dagar. Resan gick via Lintanen (idag ofta kallat Laxforsen), Väärekurkkio, Oinakkajärvi, Kallojärvi. I övre änden av Kallojärvi kom man fram till ”**Kurrawaara** Nybygge, det sista hus i norden, som Sverige åt detta håll äger inom sina gränsor. När man hunnit slutet af **Kallojärwi** (och på högra sidan, midtemot **Kurrawaara**, hinner man det,) återtager elfwen i hast sin smala, wanliga bredd. På den wenstra, sluttande stranden synas några små åkerstycken, gröna och herrliga, påminnande om närheten af menniskor; och då man frågar hwem som odlat dessa tegar, swaras, att en Svensk Nybyggare **O. Tornaeus i Kurrawaara**³⁵ äger och brukar dem. Det tillägges också, att wi högre opp förgäfwes söka

någon för säd odlad torfwä, och jag wet icke hwilken känsla af saknad och tomhet denna underrättelse inger.

Fortsättning följer i nästa nummer.

Noter:

1. Jonas Ekström (1788-1833) var son till Olof Ekström i Masugnsbyn (se nedan). Han var patron på Kengis bruk.
2. Makan var Hedvig Karolina Bergmark (*1788) och dottern Kristina Karolina Ekström (1817-1901, sedermera gift med rådman Nils Södermark i Umeå). Släktingen kan ha varit hustruns släkting Karolina Johanna Bergmark (*1800), som fanns i hushållet 1821-1825.
3. Henrik Tornberg (1756-1823). Född i Hietaniemi. Vicekomminister i Pajala 1788, ordinarie komminister i Pajala 1789. Han tillhörde en gammal tornedalsk prästsläkt. Liksom kronolänsmannen, klockaren och fjärdingsmannen var han bosatt i Kengis.
4. Kronolänsmän i Pajala var Johan Fredrik Svanljung (1796-1868) från Kengis.
5. Klockare i Pajala var Olof Eriksson Rautio-Torneus (1758-1836) från Kuivakangas.
6. Fjärdingsman i Pajala var antagligen fortfarande Adam Henriksson Kangas eli Pekkari (1766-1826) från Kolari. Han verkar först efter sin död ha efterträts av Fredrik Andersson Liviöjärvi-Kirnujärvi-Niva eli Koberg (1795-1835), som var fjärdingsman åtminstone från 1827.
7. Hans Hansson Pellikka (*1775) var gästgivare och husbonde på Pellikka eli Lasu i Pajala. Gården Pellikka var redan på 1620-talet gästgiveri.
8. Olof Henriksson Svala eli Pääskynen (*1781) var äbo på Svala eli Pääskynen i Pajala.
9. Aron Nilsson Juhonpieti (*1758) från Palokorva, kallad "Kilka-Aaro", var gästgivare och husbonde på Aaro i Juhonpieti.
10. Kyrkvården Per Mickelsson Juhonpieti (1775-1857) och gästgivaren Aron Nilsson Juhonpieti (*1758).
11. Troligen var Moses Andersson Karvonen (1755-1836), husbonde på Vanhatalo, gästgivare i Anttis. Han hade år 1800 den största förmögenheten i pengar i Pajala socken (770 Riksdaler).
12. Olof Ekström (1755-1839) var född i Persberg utanför Filipstad i Värmland och var son till gruvfogden Nils Andersson Ekström. Han var brukspatron på Kengis bruk från och med 1799. Kengis övertogs av sonen Jonas, medan Svanstein övertogs av sonen Nils. Olof själv behöll Junosuando masugn (Masugnsbyn). Till skillnad från tidigare bruksägare åtnjöt släkten Ekström både anseende och popularitet i Tornedalen.
13. "Äldtgubben" borde vara antingen Olof Eriksson Bergström (1772-1857) som vid tiden för Zetterstedts resa var sexman i Masugnsbyn, men sedan blev äbo i Merasjärvi, eller Petter Pettersson (1778-1859) som var brukskarl och en tid bokhållare i Masugnsbyn. Båda dessa följde med Olof Ekström från Filipstad till Kengisverken och kom att stanna i trakten.
14. Det är oklart vilket berg han syftar på. Möjligen kan han åsyfta det berg som idag heter Viiksvaara, och som med sina 270 meter är det högsta berget vid älven mellan Junosuando och Kurkkio.
15. Strax över en mil fågelvägen
16. Kurkkio nybygge hade grundats 1815 av Lars Henriksson Kemi-Kurkkio (1781-1865) från Masugnsbyn.
17. Lars Larsson Kuoksu (1756-1835) var liksom fadern Lars Larsson Mukka-Kuoksu gästgivare, postförare och äbo på Kuoksu gård. Tidigare samma år, den 22 februari 1821, hade Lars söner Olof (1792-1874) och Lars (1796-1877) Larssöner Kuoksu köpt Kuoksu gård för 100 Riksdaler banco av bruksägaren Jonas Ekström i Kengis. I Kuoksu by berättades ännu under 1900-talet en sägen att Linné skulle ha bott på gästgiveriet i Kuoksu under sin lappländska resa, men Linné reste inte i dessa trakter. Troligen har man kommit ihåg att Zetterstedt bodde på gästgiveriet, men glömt hans namn, och istället förknippat traditionen med den mer allmänt kände Linné.
18. Gästgivaren Lars Larsson Kuoksu.
19. På Kuoksu gård bodde även Lars Larsson Kuoksus söner Olof, Lars och Hans Larssöner Kuoksu med familjer, samt en ogift dotter och en ogift son, förutom några pigor och drängar.
20. Erik Filipsson (1766-1830) på Erkko gård, kallad "Vanha-Erkko" eller "Vanha-Erkki" var gästgivare i Vittangi. Hans svärfar Henrik Olofsson Kyrö och dennes far Olof Hindersson Kyrö hade företrätt honom som gästgivare, och han efterträddes i sin tur som gästgivare av sonen Filip Eriksson och sonsonen Johan Filipsson.

21. Enligt husförhörslängden fanns 1821 i Vittangi en piga vid namn Greta Larsdotter från Hakkas (1786-1822), men det är mindre sannolikt att hon, som alltså 1821 var 35 år gammal, skulle uppfattas som ung. Yngre än hon var den andra pigan i byn, Greta Kajsa Eriksdotter Kemi (*1796) från Masugnsbyn, som mycket väl kan ha varit den piga som Zetterstedt talade med. I bruksorten Masugnsbyn fanns vid denna tid många svensktalande.
22. Johan Björkman (1749-1824), kyrkoherde i Gällivare 1790-1824.
23. Per Palmgren (1759-1836) var bondeson från Svartbyn, Överluleå. Han blev pastoratsadjunkt i Övertorneå 1788, skolmästare i Jukkasjärvi från 1804 och kyrkoherde där från 1812. 1820 indrogs skolan i Jukkasjärvi. Han fick prosts namn, heder och värdighet 1827 och blev 1831 kyrkoherde i Lycksele. Enligt Härnösands stifts herdaminne har han ofta beskrivits ”såsom en synnerligen renhjärtad, mild och älskvärd lärare.”
24. Tre av dessa döttrar; Sofia Carolina (*1807), Margareta Vilhelmina (*1809) och Eva Barbro (*1812) var Per Palmgrens egna barn. Den fjärde, Katarina Kristina Fougth (*1794), var dotter till hans första hustru Ulrika Enberg i hennes första äktenskap med stadsfogden Nils Fougth i Torneå.
25. Kristina Sofia Turdell (*1772-1817), född i Jukkasjärvi, men uppvuxen i Övertorneå. Hon var Per Palmgrens andra hustru.
26. Den sedermera berömda Anders Tomasson Fjellner (1795-1876). Same från Härjedalen. Student i Uppsala 1818-20. Missionär i Jukkasjärvi och Kare-suando, prästvigd 1828, pastoratsadjunkt med mera i Jukkasjärvi 1828. Kyrkoherde i Sorsele 1842. Han diktade eposet *Päiven pardne (Solens söner)* på en blandning av nord- och sydsamiska. Se Lundmark, Bo (1979): *Anders Fjellner – samernas Homeros – och diktningen om solsönerna*, Acta Bothniensia occidentalis, Umeå.
27. Nybyggarsönerna Henrik Olofsson Kuoksu-Torneus (1798-1885), Hans Olofsson Kuoksu-Torneus, (1802-1868), Johan Hansson Ranta-Altin (1802-1876), Abraham Olofsson Lainio-Lindgren (1802-1867). De ersattes 1826 av samerna Olof Olsson Nyman (*1789) och Olof Jonsson Stoor (1794-1879). Kateketernas uppgift var främst att lära samernas barn om kristendom.
28. Per Högstrom (1714-1784), kyrkoherde i Gällivare. Zetterstedt syftar på hans 1746/47 publicerade *Beskrifning öfver de til Sweriges Krona lydande Lapmarker*.
29. Mellan 42 och 43 kg.
30. Lax är fortfarande sällsynt i den del av Torne älv som flyter genom Jukkasjärvi socken – det är betydligt vanligare att den stiger upp efter Lainio älv.
31. Nuvarande hembygdsgården. Den här beskrivna prästgården brann ned på 1830-talet.
32. Kyrkvärden Johan Hansson Kyrö (1761-1834) från Vittangi köpte 1796 gården Jukkasjärvi Nr. 2 av skolmästaren Per Grape. Han var vid sin död ägare till fyra nybyggen (två i Kurravaara, ett i Jukkasjärvi och ett i Paksuniemi), och var en av Tornedalens rikaste män. Angående honom; se *Släktforskarnas årsbok* 2017.
33. Berget som staden Kiruna byggdes på vid förra sekelskiftet.
34. Säkerligen Olof Persson Kaati eli Naisuks i Kaalavuoma hustru Kerstin Nilsdotter Niia (1771-1821) som hade avlidit 19 juni 1821 och begravdes den 28 juni 1821. Hon var enligt död- och begravningsboken den enda vuxna samiska kvinna som låg lik i Jukkasjärvi under Zetterstedts vistelse där.
35. Olof Olsson Torneus (1786-1828) var nybyggare på Vasikkaniemi i Kurravaara. Han var utomäktenskaplig son till klockaren Olof Eriksson Torneus i Kengis och klockardottern Margareta Johansdotter Kemi från Jukkasjärvi, och halvbror på modernet till de ovannämnda kateketerna Henrik och Hans Torneus i Jukkasjärvi. Angående hans och halvbrödernas släkt; se *Meänmaa* Nr. 2/2020.

J. W. Zetterstedt, i sammandrag & med kommentarer av Erik Kuoksu:

En resa genom Tornedalen sommaren 1821, del 3

Entomologen Johan Wilhelm Zetterstedt från Lund var sommaren 1821 stadd på resa till Norska ishavet via Torne älv. Hans färdkamrater var studenten Bengt Fredrik Fries och tolken Isak Persson Planting, som han hade tagit i sin tjänst i Matarengi. Sällskapet hade långsamt stakat sig upp efter älven från Matarengi, som var det sista skjutshället efter älven, till Jukkasjärvi. Den 5 juli lämnade de Jukkasjärvi kyrkoby med båt, och fortsatte upp efter Torne älv.

* * *

EFTER ATT HA passerat Kurravaara lämnade Zetterstedt och hans följeslagare den tornedalska bebyggelsen. De passerade Kurrajärvi, där märkte de ”huru fjällarne utbredt sin förqwäfwande köld öfwer örter och träd.” De passerade Vakkoniva, Rautusjokis utlopp, Vakkokosket, Tarhaniva, Tarhakoski och kom så till Torneträsk, som de var så ivriga att se att de på avstånd klättrade upp på en klippa.

De träffade i Laimolahti ”Fiskarelappen **Olof Mickelsson Peiponen**¹”, som pastor Palmgren i Jukkasjärvi hade rekommender-

at som vägvisare över fjällryggen, och efter några exkursioner i omgivningarna fortsatte man över fjällen tillsammans med honom.

Den 14 juli var man framme vid Ofotenfjorden. Därifrån seglade man (med flera strandhugg) efter kusten till Alta, och tog sig sedan via Kautokeino älv med båt till Kautokeino, dit de anlände den 13 augusti.² Sedan fortsatte de till fots över fjäll och genom skog och kom den 15 augusti till Muonio älv från ryska sidan i närheten av Karesuando.

”Huru skönt lyste icke Sverige på andra sidan,” skriver Zetterstedt. ”**Karesuando** By med den nybyggda Kyrkan, blickade så wänligt ifrån den gröna slätten. Ännu stodo wi i Ryssarnes land och ropade till våra landsmän, Swenskarne, att de skulle föra oss öfwer elfwen. De afbergade nu som ifrigast sina gräsrika ängar, men knappt hade vårt rop hunnit fram öfwer floden, förrän de fort kastade liarne ifrån sig och hastade till vår hjälp. Så kommo de med båtar emot oss, och efter en qwartstimma woro wi wid Prestegården i **Karesuando**. Åter fingo wi inträda i en snygg kammare, åter äta mjölk, Renkött och fisk så mycket wi förmådde, och åter

hwila i en torr, mjuk och ren säng; ingen förstår bättre värdera dessa förmåner, än den som nyss wandrat 27 mil genom ödemarker.

Zetterstedt skriver att ”fordom utgjorde **Enontekis** och **Karesuando** tillsammans en enda Socken. Men sedan **Muonioelf** blifwit Riksgräns hörer **Enontekis**, belägen på elfwens nordöstra sida, till Ryssland; och **Karesuando**, belägen på sydwestra, är nu en särskilt Sverige tillhörig Socken. [...] De närmaste Städerna äro **Tromsöe** och **Torneå**; den förra belägen wid pass 25 mil (efter Kängämä-elf och sedan öfwer Fjällryggen), och den sednare 43 mil ifrån **Karesuando** Kyrko-by.

De allmänna inrättningarna och styrelsen i politiskt och ecclesiastikt afseende äro i denna Lappmarks Församling de samma, som i **Jukkasjärwi**. Lefnadssätt och sedwanor torde ock i det närmaste wara lika med dem, som föras i grannsocknen.

Karesuando Kyrko-By ligger längs efter stranden af **Muonio-elf**, och har 6 Åboar. Kyrkan,³ belägen på en höjd wid södra ändan af byn, är nybyggd, stor och wacker. Prestegården är gammal och förfallen; men närwarande Pastor har på gården låtit uppsätta en mindre byggnad, hwaruti äro inredda trenne små beqwämliga och glada



55
Karesuando kyrkby med den gamla kyrkan i bakgrunden. Fotografi från tidigt 1880-tal av Sophus Tromholt. Bildkälla: Wikipedia.

rum. Prosten **Grape**⁴ war för närwarande ej hemma. Han hade rest till **Hernösand**, för att derstädes undergå Pastorexamen. Ty i Lappmarkerne befordras en Prestman till Pastor och Prost, utan att hafwa undergått detta Lärdomsprof. Men will han sedan söka transport till Pastorat utom Lappmarken, så måste han äfwen, liksom **H:r Grape** nu, först aflägga behörigt Specimen.”

Vid det här laget verkar det som att Zetterstedt började bli litet mätt på allt det främmande, för han skriver mycket mer kortfattat om Karesuando än om Jukkasjärvi. Han observerade dock att ”ängarne wid **Karesuando** buro högt och ymnigt gräs, och åkrarne ett Korn, som om det wuxit på Skånska slättlandet. Potäter och Rofwor odlas äfwen; men Rågsädet lyckas här aldrig.”

Han hittar ”Åkerbinda, Spergel, Blindnässlor, Penningegräs, Qwickrot, Snärjegräs, Trampgräs, Swinmolla och Ängssyra” som ogräs på åkrar och odlade ställen och ser gula näckrosor i vattnet. Bland fåglarna noterar han blåhake, hussvala och gräsand.

Vistelsen i Kareuando blev kort. Zetterstedt skriver att ”tvenne man woro beordrade att med en stor forsbåt inställa sig d. 16 Aug. kl. 10 f.m., nedwid elfstranden, för att föra oss nedtill nästa båtskjutsombyte. De infunno sig långt före den utsatta timman, de raska karlarne: det war en glädje att se huru warsamt och omtänksamt de nedsatte alla de ömtåliga sakerna⁵ i båten; huru wäl

de tillredde vårt läger på botten, samt med hwilken willighet de werkställde allt detta; och likwäl hade de för de förestående 2:ne milen icke att, efter ordningen, wänta mer än twå R:dr R:gds⁶ i skjutspenningar.”

Man passerade Vähäniva, Pitkäniva, Vääräniva, Jänkäkoski ”och stego kl. 11 i land wid den lilla byn **Kuttainen (Kuttanen)** i Sverige. Några finska Nybyggare hafwa här uppsatt sina små trähus, redan grå af ålder.⁷ Men de stodo på en grön, gräsrik park och sågo därigenom trefliga ut. Sommaren har här sina behag, men den är en ephemerisk herrlighet, och den långa wintern måtte wara ryslig hos det stackars folket. [...] Ingen slags nöd tycktes dock trycka menniskorna härstädes. De likna Granarne, som stå lifliga både winter och sommar. En wördig gubbe kom emot oss; han war **Tolfman i Kuttainen**⁸; han såg fet och wälmående ut, som en rusthållare med flera hemman ned i Sverige.

Man bytte båt och folk, och fortsatte genom Kuttaisenkurkkio, Ylinen och Alanen Sotkaniva, Ollisenkoski, och sedan, efter en sträcka med lugnt vatten Jalokorva, Ylinen och Alanen Luongasniva, Vähäniva och de båda Tapokosket. Efter ett spakvatten och ”den obetydliga **Petäjä-koski** (Tallforsen)” var man åter framme i bebyggda trakter:

”Wi anlände anlände till **Palojoensuu** fram på eftermiddagen. Denna lilla Ryska by består blott af 5 eller 6 grannar. Men flit

och idoghet råder ibland dem. De äro ute på sina små tomter och inberga höet. För att torrkas, upplägges det på en ställning, **Saura**, understödd af 6 stolpar, till en höjd af tre alnar från jorden. På denna ställning eller bro uppstackas ungefär 10 ordinära lass hö. Att höet ej må nedfalla, lägges flera trindor ofwan samt på sidorne, och på detta sätt ligger det wäl förwaradt tills wintern, då det hemföres, allt efter som behofwet fordrar.”

Man rastade en timme och fortsatte sedan. Nu passerade man Paloniva, Jalonpola, Pingisniva, Luohiniva, Pahtaniva, Saariniva, Ylinen och Alanen Kontaniva, Hirvaskoski, Kurpaniva och Sontaniva. Zetterstedt informerar om vissa av dessa namns betydelse: ”Luohi: stråkig, ojemn, Pahta: stor klippa, Konta: stelnad af köld, Sonta (Sonda): spillning”.

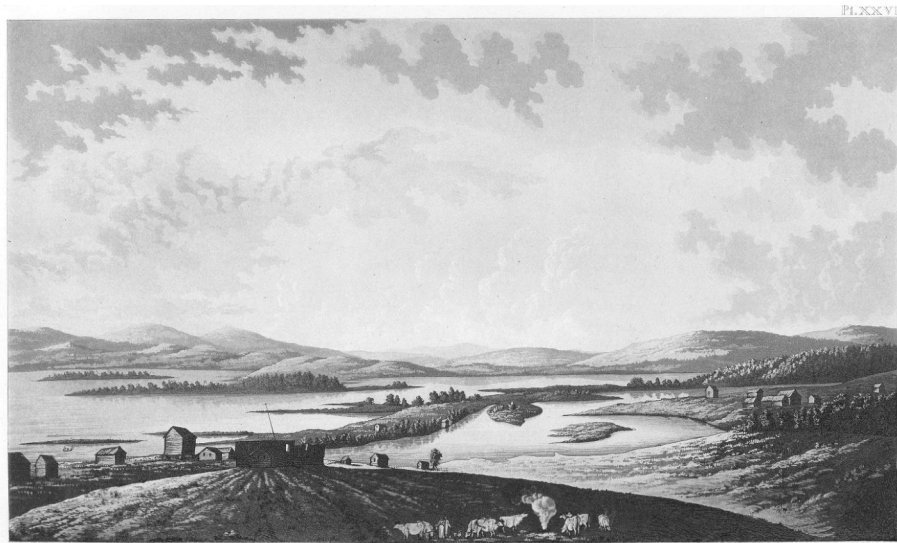
Man passerade lappmarksgränsen vid Sonkamuotka, och kom till ”**Kätkäsuando**. – Klockan war omkring 10 på aftonen då wi anlände till denna lilla by, på Ryska sidan. Nordens sol war redan nedsjunken bortom bergen, och nattens skymning ökade mörkret i den swarta, usla stugan, den man anwist oss till herberge.⁹ Några upptända furustickor wägledd oss till sängen, uti hwilken wi wilade på hö och Renshudar tills följande morgonen.”

Zetterstedt slås nu av tanken att ”finnarne i dessa Nybyggen äro likwäl icke så ömkansvärda, som man i början skulle tro.

Deras låga hus, deras simpla möbler, deras få beqwämligheter och tarfliga kläder ge dem utseende af att wara fattiga. Men wanan att umbära gör det obetydliga, som de äga, för dem tillräckligt. De sakna också icke födoämnen; de hafwa mjölk, smör och fisk i öfwerflöd. Och allestädes, dit man kommer, får man deraf så mycket man behagar.”

Den 17 augusti fortsatte man från Kätkäsuando via Noitapola och Visantokosket och kom ut i ett sele med många små öar. ”Hwem tillhöra wäl dessa små öar med alla de höstackar, som, likt ättehögar tätt bredwid hwarandra, nu befinna sig derpå; alldenstund de äro belägna midt uti den elf, som utgör gränsen mellan Sverige och Ryssland? Jo, enligt i dessa dager uppdragen gränslinia, hafwa dessa öar tillfallit Sverige. Långt bort om dem, på wenstra stranden, framlyste **Öfre Muonioniska**¹⁰, med en lång rad af gårdar. Wi följde elfwens krökning till höger, och först ett stycke nedom den stora holmen rodde wi öfwer till Ryska landet, hwars strand wi sedermera följde ända till **Nedre Muonioniska**, dit wi anlände kl. 3 e. m., och der wi blefwo wäl emottagne af Kyrkoherden **Kolström**.

Nedre Muonioniska¹¹ är en Ryssland tillhörig by, af wacker belägenhet. Den breda elfwen har här mitdför utseende af en stor sjö. Uti den ligga twenne betydliga holmar, som twillingar bredwid hwarandra. Och Änder



Muonionniska (nuvarande Muonio), etsning ur Anders Fredrik Skjöldebrands (1757-1834) *Voyage pittoresque au Cap Nord. Del 1-4* (1801-1802).

med fullwuxna ungar simmade nu omkring dem, i myckenhet. Trakten är hwarken hög eller bergig. **Ollos tunturi**, på ungefär 1 mils afstånd i sydwest, höjer sig dock fjälligt öfwer de mindre kullarne. [...]

Sjelfwa **Byn** utgöres af en mängd spridda gårdar. De flesta ligga dock på södra sidan om **Jerisjoki**, äfwensom den stora **Korskyrkan**. Hon är af trä, nybyggd och dess uppbyggande lærer ha kostat 6000 R:dr B:co. Denna summa säges åtminstone hafwa af Kejsaren blifwit anslagen för detta ändamål. Inskriptionen öfwer Kyrkodörren kan man läsa, skrattna åt – och glömma.¹² Om Pastor icke har någon del uti dess författande, så undrar man dock, att han tillåtit ett emblem af en enfaldig allmoges misslyckade uppfinningsförmåga

nog länge qwarstå på et så offentligt ställe. Inuti är det rymliga templet ljust och gladt. Ännu hade man icke hunnit måla mer än Altaret och bänkarne. Kyrkoskruden är ny och wacker. Hwad som likwäl i hög grad misspyder Kyrkan, är Predikstolens läge ända upp under taket. [...]

Prestegården är belägen på **Jerisjokis** norra sida, just ned i den rättwinkel, som formeras af **Jeris-** och **Muonio-** sammanstötande elfwar. Den har många hus, men alla utan ordning och anseende. [...] Utom Boställe, och tionde af Församlingen, njuter Pastor 50 tunnor Spannemål i lön af Kronan. Nu warande Prestebordets innehafware, som är kunnig och driftig hushållare, har också

samlat en icke obetydelig förmögenhet, den han nedlagt i en jordegendom, hwilken han nu som bäst bebygger och odlar. Kyrkoherden **Mathias Kolström**¹³, omkring 60 år gammal, är munter och lustig; men för att i honom kunna igenkänna en fullkomligt **oegennyttig** och rättskaffens **Prestman**, skulle man blott önska, att hans kommers wore mindre liflig, eller att han åtminstone icke toge dubbelt mera för sina waror, än efter deras värde. Också är mitt warnande råd till **Herr Kolström** kanske icke öfwerflödigt, att han bör spara sitt politiska kannstöperi tills han träffar öron, för hwilka det klingar bättre, än för redliga Swenskars.

Att **Muonioniska** redan ligger aflägsset från fjällarne, och äger i följd deraf ett blidare klimat, kan man lätt finna af den lifligare vegetationen. Går man norr ut, så stöter man på den ena inhägnaden efter den andra, och alla omsluta bördiga åkertegar. Prestegården är på alla sidor närmast omgifwen af åkrar. Plogen och spadan hafwa trängt sitt arbete fram ända in till wäggarne. På gångstigar öfwer åkrar går man ifrån det ena huset till det andra, liksom skulle grödan frodas bättre i grannskapet af mennisknas boningar. [...]

De små åkerbitarne gödas och ansas så wäl, att de gifwa en ymnig afkastning. Efter **H:r Kolströms** egen utsago, har han sått en kappa Råg, och deraf fått en tunna tillbaka. Hwilken **Skånsk** jordbrukare har att i samma proportion påräkna afkastning av sin åker?

Men kanske också att Rågen i **Muonioniska** enbart hwart tionde år hinner till blomning, och hwart tjugonde till rätt mognad, innan den bortfryser; ty Rågen mognar här långt senare än Kornet. [...] Kornet, och detta endast, är sålunda den sädesart, som härstädes förmånligast kultiveras. Man hoppades att en wecka härefter få börja med skörden, just då man slutat med höbergningen, hwilken nu som ifrigast war för hand."

I Muonioniska filosoferade Zetterstedt om de grönsaker som odlades i trakten. Hans observationer visar att grönsaksodlingen i tornedalsområdet kanske var mer utvecklad 1821 än hundra år senare, då potatisen på de flesta håll regerade i ensamt majestät i trädgårdslanden:

"Utanför mitt fönster war anlagd en liten täck kryddgård. Jag tyckte mig se bland andra grönsaker några särskilta sängar bewäxta med **Sockerärter**. Men detta måtte wara en synwilla? Jag trädde inom hägnaden, och de friska, omkring sitt stöd sig slingrande Ärtrefworne räckte werkliken högt öfwer mitt hufwud. Baljorne hängde fingerslånga, och samma afton fick jag erfara huru wäl de smakade. Att hafwa ätit Sockerärter, wuxna mer än 30 mil norr om **Torneå**, är nästan något att skryta af. Det aflägsnar åtminstone tanken på ett wildt och öde land.

Och i sjelfwa werket kan man wäl säga, att Lappmarkens naturliga gräns genom uppodlingar och befolkning drager sig allt högre

opp åt norden. Kanske existerade en tid, då denna gräns lika kall och förqwäfwande widrörde Östersjöns kuster, som den nu först opp wid foten af Fjällen synbarligen utbreder sin förstörelse öfwer de naturliga organiska naturprodukterne.

Det war icke här, som jag första gången gjorde dessa anmärkningar, dem jag förut flera gånger haft tillfälle göra; men de framstodo nu lifligare för mig, midt bland de lifligaste växter af sådande slag, hwilka med omsorg måste wårdas i Söderns trädgårdar. Här odlades de wanliga för mattillredning behöfliga örter, som äfwen alstrades under **Altens** himmel. Men **Muonioniska** behöfwer icke, som **Alten**, till utsåning årligen förskrifwa frön från sydligare orter; ty i **Muonioniska** hinna frön merendels alltid till mognad. Redan hade **Spenaten** gått i frö, och **Hwitkålen** utsköt sina stora ljusnade fröskidor. – Det är också en anmärkning, som icke är ny, men hwilken winner allt mera bekräftelse af hwars och ens erfarenhet, som besöker Polarländerne, att nämligen alla jordfrukter och kryddgårdsväxter, hwilka kunna tåla klimatet, blifwa häruppe till sin smak mångfaldigt förädlade. Ingenstädes äter man Potäter, Morötter, Rödbetor, Sockerärter o. s. w. sötare och wälsmakligare, än i det högre Norden; så att hwad man här förlorat i myckenhet, har man wunnit i Godhet.

Kyrkobyn har sin förnämsta hötagt från holmarne midtför byn, och från ängarne wid

elfstranden. Ur den på norra sidan stående Tallskogen fås tillräckligt bränsle; men dugligt timmer måste hämtas från mer aflägsna ställen.

På Prestegården födas 3 Hästar, 12 Kor, 20 Får och 5 Swinkreatur. Den tid Korna stå inom hus fordras de hufwudsakligen med hö och hästspilling, men föga halm. Derjemte få de all den drank, som erhålles efter den myckna bränwinsbränningen. Swinen gödas med Potäter; de se deraf feta och frodiga ut, men det påstås att fläsket ej blir så godt, som då de få förtära Rofwor eller säd.

Kyrkoherden **Kolström** har fordom ifrigt sysselsatt sig med Entomologien; och den ungdomskänsla, som en gång varit rätt warm för denna wettenskap, förmå hwarken husliga omsorger, eller ens sjelfwa åldern att mera göra kall för densamma. Ännu i denna stund samlade **H:r Kolström** insekter; ännu åskådade han med nöje naturens minsta, men högst märkwärdiga djurformer; ännu delade han med mig glädjen öfwer de upptäckter wi gjorde tillsammans på hans rika ägor. Sjelf hade han en icke obetydlig samling af Lappska insekter, ur hwilken jag hämtade åtskilliga intressanta upplysningar; och under granskningen af den, tillät han mig att få wälja och behålla alla de deri befintliga exemplar af arter, dem jag förut saknade; en godhet, som jag ansett mig skyldig att i min Dagbok icke förtiga.”

Zetterstedt hade planerat att åka från Muonionnska på morgonen den 20 augusti, men det var en klar och solig dag, och ”karlarne som om morgonen infunnit sig för att föra oss ifrån **Muonioniska** till **Parkajoensuu**”, sa att ”Det är oss omöjligt att i detta solsken styra utför **Muonioforsarne**.” Man tvingades därför vänta till klockan 6 på kvällen, när solen inte längre bländade ögonen, innan man kom iväg. Man passerade Äijänpaikka, den farligaste av Muonioforsarna, utan olycka och kom till ”**Muonionalusta** så wackert inswept i löfträd. Några Finnar hafwa här satt sig ned, uppbyggt gårdar och lefwa nu af fiske och boskapsskötsel. **Laxfisket** i elfwen är ganska wigigt och en näringsgren för flera hundra menniskor. Många hafwa blifwit rika endast genom detta näringsfång. [...] Det glädde mig att **Muonionalustas** sköna holme blifwit tillerkänd Sverige uti nya gränsregleringen, för få dagar sedan.¹⁴ [...] Innan wi förlorade **Muonionalusta** ur sikte, inträdde wi uti **Ylinen** och **Alanen Lapinniva**.” Sedan passerades Saarikoski, Kangaskoski, Puristajakoski, Majavaniva, och Ylinen och Alanen Reponiva. Mellan klockan 9 och 10 på natten kom man fram till Parkajoensuu.

”**Parkajoensuu**¹⁵ är en liten by med några **Åboer**, på swenska landet. Den har ett tämligen snyggt wärdshus,¹⁶ som lemнар mat och natthärberge åt tre personer, för

en plåtsedel. Redan i dagningen, kl. 3 om morgonen den 21 Augusti reste wi derifrån. Morgonens gryning war så wacker, men dagen öfversköljde oss med den ena regnskuren efter den andra. Klockan 6 woro wi i **Kihlangi**: 3 timmar och 3 mil! För denna raska fart hade wi att tacka twenne skickliga båtförare, samt en mängd större och mindre wattenfall. Dessa woro: **Kota-niva**, **Ärsyniva**, **Karimellan-niva**, **Kåkin-niva**, **Karnekoski**, **Napangi-koski**, **Soutu-korva**, samt **Ylinen Kihlangi-niva**.” [...]

Uti **Kihlangi**, på Ryska sidan, dröjde wi icke längre än tills båtombudet var gjort, och jag några minuter fågnat mig öfwer åsynen af en liten åkerlycka, som bar en förträfflig Rågsådd. – Emellan **Kihlangi** och **Kolare** äro icke mindre än 19 forsar och strömdrag.”

Zetterstedt och hans sällskap passerade nu Kaalamakoski, Matkoskoski, Jalokoski, Mukkakoski, Mannaniva, åkte förbi Huukki by och kom fram till ”det täcka **Kolare**, beläget 1/8 mil nedpå **Ylles-saari** strand, en Rysk egendom. Wi ankommo dit kl. 12. En gångstig öfwer en hög backe ledde ifrån stranden opp till sjelfwa byn.” Man passerade ett sved där mjölkört växte tätare, högre och praktfullare än på andra ställen. ”Det öfriga af vägen gingo wi öfwer åkrar, på en smal stig, der Kornet på ömse sidor, högt och herrligt, slog sina fulla ax i våra ansigten. Nu stodo wi wid de nya, snygga husen med de blå oljefärgade dörrarne och klara

fönstren. Wi inträdde i en rymlig kammare, bestämd till logis åt resande. Det war något nytt att nu få se twenne uppbäddade sängar med brokiga täcken, i stället för de wanliga Renshudarne. På ett sådant ställe fanns wäl också något att förtära? Ja! De framburo filmjölk i träbunkar, som bländade mjölkens whithet, smör och lax på porslinstallrikar, samt rågbröd i nätta, flätade korgar. På bordet breddes en duk med mönster, och knifwar och silfwerskedar lemnades till oss alla tre. — Är detta en liten ö i en Lappske elf? — **Kolare** kunde wara ett efterdöme af renlighet och ordning i mera odlade länder.¹⁷

Kl. 4 e. m. Reste wi med ombytt båt från Kolare. Wid södra ändan af **Ylläs-saari** ligger **Kolare** nybyggda **Kapell**,¹⁸ likt ett lusthus opp i parken. Det ser icke ut att kunna rymma mer än högst några tjog människor. Men också lära endast grannarna häromkring besöka detta lilla tempel, som jemte **Turtola**, är kapell under **Alcola** moderkyrka.

Efter Kolari passerade man Talvitieniva, Törmäsniva och "**Kiexiswara** Gästgifwaregård"¹⁹ ligger afsides på en höjd, och bortskymd af skog. Jag såg icke detta swenska hemman; men medan båten tillagades plockade jag insekter och växter på den bördiga stranden, ända till skymningen; och då war kl. ännu icke 8. Med en märkelig skyndsamhet aftager mot höjden dagarnes längd, i Norden."

Man passerade nu Jauhoniwa och Östra Lappea och kom så åter ut i Torne älv och "anlände i fullt mörker till det bekanta, efterlängade **Kengis**."

209

Den återstående milen till **Kengis** Bruf gick fort utför **Jauho-niwa** (Mjölsforsen) och **Uvåri-koski**, hwilken flödnämde är $\frac{1}{2}$ mil lång, och förer wid sin nedra ända höga forsböjlor. I swit efter denna är **Sfra Lappea**, som går ned till **Utomockas** Udde, der **Kolare-elf** faller in i **Torneä-elf**. **Lappea** är swår och stenig, och den dystra floden på sidan gaf den ett ännu förgligare utseende. Men de oföretutne och wande roddarne, som natt och dag pulsa på böljan, yrtrabe ingen fruktan. Wi foro nu åter oöfver **Torneä-elf**, en fjerdingswäg, och anlände i fullt mörker till det bekanta, efterlängade **Kengis**.

Haparanda d. 1 Sept.

Efter några dagars hwila i **Kengis**, förtattes återresan ned till **Torneä**, samma wäg, som blifwit följd wid upprejan. Det gick fort utför de många wattenfallen, och stränderna med sina löfrika Björkar och Wibebuskar hade nu ett förändradt, gladdare utseende, än för trenne månader sedan då wi uppgingo mellan de på ömse sidor uppräckta ismassorne. Ett äfwenityr må jag berätta, som så när hade hade haft de wärligaste följder: min tolf, en eljest stilla och beskedlig man, råkade i **Pello** några sina bekanta, i hwilkas sällskap han, under glädjen öfwer återkomsten till sin hemort, tog sig ett godt rus. Med wacklande steg gick han i båten, på hwars botten han i liggande ställning intog sin wanliga plats bakom mig. Wid ankomsten till öfre ändan af den förfärliga **Puros-koski**, märkte jag att den waggande båten afwel ifrån sin wanliga kösa-

En sida ur Zetterstedts reseskildring.

Man kostade på sig några dagars vila i Kengis, och fortsatte ned efter älven samma väg som man kommit. ”Det gick fort utför de många wattenfallen, och stränderna med sina löfrika Björkar och Widebuskar hade nu ett förändradt, gladare utseende, än för trenne månader sedan då wi uppgingo mellan de på ömse sidor uppvräktade ismassorne. Ett äfwentyr må jag berätta, som så när hade haft de wådligaste följder; min tolk, en eljest stilla och beskedlig man, råkade i **Pello** några sina bekanta, i hwilkas sällskap han, under glädjen öfwer återkomsten till sin hemort, tog sig ett godt rus. Med wacklande steg gick han i båten, på hwars botten han i liggande ställning intog sin wanliga plats bakom mig. Wid ankomsten till öfre ändan af den förfärliga **Puros-koski**, märkte jag att den waggande båten afwek ifrån sin wanliga kosa, som är midt uti försådran, och fördes åt sidan. Jag wände mig om – och såg den fulle karlen wid styret. Jag fruktade att rodret i hans hand kunde fela mera, än rodret utan styrman, och befalte honom att i ögonblicket lemna det åt den rätte styrmannen, ty båten kunde nu i sitt lopp icke mera hejdas och föras tillbaka. Men dånet af forsen borttog ljudet af mina ord, och betydelsen af de tecken jag gjorde, war den druckne oförmögen att fatta; korteligen, båten nedtumlade öfwer böljorne, och det war wisserligen en mäktigare hand, än styrmannens, som räddade oss ur den hotande faran. [...]

Den 26 Augusti ankommo wi till **Öfwer-Torneå** Prestegård, liksom till ett gammalt hem, och bjödo ett gladt farwäl med alla forsar och böljor. Säden skördades här allmänt, ehuru ännu grön och blott halfmogen, men dels fruktade man för snart inträffande frost, dels twingade behofwet till denna förtida bergning. De, som haft tillfälle att beså sina åkrar med norrskt Korn, fingo likwäl fånga sig åt en mera mogen säd.

I orten berättades, att en smittosam sjukdom, yttrande sig med swullnad, hwarefter följde snar död, inkommit bland Renhjordarne, i Ryska **Öfwer-Torneå**. I slutet af sisl. Juli månad hade denna epidemi härjat som värst, och ett stort antal af de allmogens Renar, hwilka qwarblifwit ned i skogslandet, inom kort tid störtat. [...] Köttet af de döda Renarne war farligt att förtära. En bonde hade ätit af sådant kött, och afled tre dagar derefter.”

Zetterstedt träffade nu på hjortron och kom fram till att ”det lönar wäl mödan att luta sig, eller, som Romarne gjorde wid sina måltider, lägga sig ned, och plocka och äta den läskande frukten. Naturen har, Gud ske lof, ingen wårdshus-takt, och man uppstiger mått ifrån dess bord, utan att Wärden kommer och afkräfwer någon betalning. **Åkerbären** woro äfwen nu mogna. Flerstädes stodo barnen wid vägen med näfwerstrutar, fyllda af detta mörkt fioletta bär, som till formen likna små

Hallon. För 4 sk. får man en rågad tallrick. [...]”

Zetterstedt verkar ha reagerat annorlunda på åkerbären än de flesta av oss andra: ”Färska hafwa de en aromatisk lukt samt en något stickande smak, och den owane äter icke många deraf, innan han känner sig yr i hufwudet.”

Han skriver vidare att: ”Omkring **Haparanda** (d. 1 Sept.) hade åkerfälten ett bedröfligt utseende: det gröna Kornsådet stod afbergadt, och Potatisbladen woro bortwissnade af den starka nattfrosten.”

Väl i Haparanda följde Zetterstedt med sin vän kapten Bergensträhle²⁰ till Kemi prästgård. Man stannade på Katrineholm utanför Torneå, där ”Provincial-Medicus **Deutsch**,²¹ en kunnig och intressant man” – visade sin insektssamling och sin trädgård (som låg inne i själva staden). Trädgården var en ”owäntat anblick, och snart sagt det enda prof af kultur, som finnes mellan de gamla husen.” I trädgården fanns ett lusthus och ett kvittenträd, som Deutsch försökte få att växa.

I Kemi prästgård träffade Zetterstedt och Bergensträhle den berömde kontraktsprosten Castrén,²² som ”wäcker icke blott aktning för de Ordnar han bär på sitt bröst, utan äfwen för de tänkesätt han hyser inom detsamma, och man behöfwer icke wara länge i denne älskwärde Mannens sällskap

för att öfwertygas, att ryktet icke sagt för mycket till hans loford.”

Åter i Haparanda lät Zetterstedt ”förpassa” sina insamlade naturalier på rådman Sundells fartyg, som snart skulle avgå till Stockholm. Han hinner notera att ”om nättarna emellan den 1, 2, 3 och 4 September, war stark frost, som mestadels gjorde Kornet i Norrbotten odugligt både till bröd och utsäde; en förlust så mycket kännbarare, som, åtminstone hwad utsädet beträffar, den icke kan ersättas med södra Sweriges kornsorter, hwilket här bibehåller sin egenskap att sent mogna.”

Den 4 september lämnade så Zetterstedt och Fries landvägen Haparanda – ”en ort, derifrån många minnen af uppriktiga och redliga människors wälwilja städse med tacksamhet skola följa oss.”

Zetterstedt besökte samma dag som hast-igast magister Schmaltz²³ i Grötnäs och marknaden i Rånbyn där han observerade att ”några Lappar från **Gellivare** och **Luleå** Lappmark skilde sig i språk och klädedrägt från den öfriga hopen”.

Långsamt fortsatte resan söderut. Den 21 september kom man till Uppsala. Zetterstedt var nu ”plågad af en swår bröstwerk, och ända från Hernösand hade jag warit så hes, att jag med möda kunnat framföra ett ord. Men också hade jag nu rest uti 14 dagars beständigt regn, i öppen wagn.” Hans fötter svullnade, och svullnaden bröts upp i öppna

sår, så att han inte utan hjälp kunde stiga på och av sin vagn. Försvagad av sin sjukdom längtade han ”nu endast efter stillhet, och skyndade derföre, så fort möjligt, till **Lund**.” Han tvingades stanna tre dagar i Vadstena för att anlita läkare, men den 8 oktober var han åter, efter sju månaders resa, hemma i Lund.

Zetterstedt avslutar sin bok med att tacka hovmarskalken friherre Axel Gustaf (kallad Gösta) Gyllenkrok, som hade bekostat resan, och med att deklarera att han själv avsåg att till ”Kongl. Carolinska Aca-
demiens Naturalie-samlingar” på Lunds universitet överlämna de ”fructer jag skördat under måhända en af de mödosammaste resor, som i Naturhistoriskt afseende inom Fäderneslandet blifwit verk-ställda”.

* * *



Sandgatan i Lund på 1820-talet. Gravyr av Anders Arvid Arvidsson (1786-1831). Bildkälla: Wikipedia.

Johan Wilhelm Zetterstedt var i dåligt skick när han kom hem till Lund. Trots det får man säga att hans resa hade varit lyckad. Han hade sett och gjort mycket, upplevt faror och strapatser men klarat sig helskinnad, och medan han själv svårt sjuk reste söderut i en öppen vagn förde ett fartyg hans insamlade naturalier söderut på Bottenviken. För honom själv måste dessa naturalier – växter, insekter och annat, ha varit det absolut viktigaste resultatet av resan.

Zetterstedts sätt att förmedla sina iakttagelser under resan har vissa likheter med hans insamling och beskrivning av naturalier; han beskriver det han ser mycket exakt och utförligt. Inget är för litet eller stort för att väcka hans intresse. Och inget av det han skriver motsägs egentligen av andra källor från tiden, tvärtom har hans skildring både en hög grad av exakthet och stor trovärdighet.

Zetterstedt hade förväntat sig komma till en primitiv landsända med råa seder, men hittade något annat: överallt mötte han ett tjänstvilligt folk som utan att kräva mer än småpengar i ersättning hjälpte honom på alla tänkbara sätt på hans väg genom ett okänt land, åtminstone uppfattade Zetterstedt saken så.



Nyfikenheten samlar här små och stora kring den anlände främlingen. Men man undrar icke derpå, och långt ifrån att besväras af den framträngande skaran, ser man sig med nöje omgifwen af en mängd tjenstwilliga menniskor, ifall man skulle behöfwa deras biträde.

Fotografiet föreställer Nikukka gård i Vittangi år 1905. Den äldre mannen till vänster är sannolikt fjärdingsmannen, kyrkorådsledamoten och kyrkvärden Nils Petter Johansson Nikukka och den yngre mannen hans son Emil Pettersson. Kvinnan närmast fotografen kan vara dottern Hilma Johanna Pettersson Nikukka, gift Rehnlund. Okänd fotograf. Bilden är i Lisbeth Salomonssons, Kiruna, ägo.

Men om människorna inte var så råa som han hade väntat sig var deras levnadssätt desto enklare. Han kommenterar då och då de primitiva bostäderna, den grova maten och de tarvliga kläderna hos dem han möter. I levnadssättet hittade han alltså den primitivitet han hade väntat sig, men på tillbakavägen ned för Muonio älv insåg han att han nog hade missbedömt nybyggarnas

tillstånd; de var verkligen inte några människor man behövde känna medlidande med, tvärtom hade de för det mesta allt de behövde i livet, och verkade nöjda med sitt enkla levnadssätt.

Jag tror inte att jag överdriver om jag säger att Zetterstedts beskrivning av Torne-dalen för jämnt 200 år sedan framstår som misstänkt oproblematiske. Han skildrar med-

vetet eller omedvetet en idyll. När han någon gång nuddar vid något mörkt eller hotfullt glider det snabbt av honom. I nästa sekund är det goda humöret återställt.

Man kan inte undvika känslan att Zetterstedts skildring är tillrättalagd, men å andra sidan verkar han (om man ska tro honom själv) ha haft vett att bete sig som folk och ha blivit bemött därefter av både hög och låg. Han var kanske inte en person som inbjöd till konflikter.

Jämför man med en resenär som konstnären Ossian Elgström, som reste i Torne lappmark ungefär 100 år efter Zetterstedt, slås man av skillnaden i synen på dem resenären möter. Zetterstedt ser människor att ta på allvar, människor som han själv, medan Elgström ser vildar man kan skratta åt hemma i Stockholm.

Det enda som skaver hos Zetterstedt är historien med det där samiska kraniet i Jukkasjärvi. Och just synen på det samiska, eller kanske bristen på förståelse för samerna, är väl Zetterstedts svaga punkt. Zetterstedts icke dömande öga, som gör hans skildring sympatisk, döljer också hur tidstypisk hans syn på lappmarkskolonisationen, och kanske också på samerna, var.

För Zetterstedt är det självklart att bebyggelsen kommer att sprida sig upp efter älven mot fjällen, och lika självklart att samerna kommer att behöva flytta på sig eller assimileras. Eller har han kanske inte alls

funderat på vart de ska ta vägen? Han ger en ögonblicksbild av kolonisationen av Torne lappmark utan att problematisera det han ser, antagligen eftersom han inte ser några problem.

Den enda same han egentligen möter och kan tala med, den bildade Anders Fjellner, beskriver han nedlåtande, med antydningar man tycker sig känna igen från den så kallade "lapp skall vara lapp"-politiken och dess mål att hålla samerna okunniga och "primitiva" hundra år senare.

Men läs oss inte hänga upp oss på vilken reseskildring Zetterstedt *hade kunnat skriva* om han hade varit som vi tror oss vara... Det han faktiskt skriver är förstås intressant nog. När vi nu har följt honom upp efter Torne älv och ner efter Muonio älv har vi kunnat betrakta Tornedalen för 200 år sedan genom hans för det mesta välvilliga ögon. Hans bok är ett unikt titthål mot en värld som idag nästan är helt försvunnen.

Noter:

1. Olof Mickelsson Peiponen (1766-1835) var same i Kaalasvuoma (Laevas) sameby.
2. Den norska delen av Zetterstedts resa faller utanför den här artikelseriens fokus, och beskrivs inte närmare här.
3. Karesuando gamla kyrka, som byggdes 1813-1816 och revs 1905 för att ersättas av den nuvarande.
4. Zacharias Grape (1785-1847) var kyrkoherde och skolmästare i Karesuando 1813-26, distriktsprost över norra stiftets lappmark 1820, komminister i Pajala 1826-1833, kyrkoherde i Karl Gustav 1834-1843 och kyrkoherde och prost i Överkalix 1844-47.
5. Zetterstedt syftar antagligen på de insamlade naturalerna.
6. 2 Riksdaler riksgäldssedlar. Som jämförelse kan nämnas att en renkalv i bouppteckningar från Karesuando på 1820-talet värderades till 1 Riksdaler banco, vilket motsvarade 1,5 Riksdaler Riksgäldssedlar. En vuxen vasa värderades till 3 Riksdaler banco, vilket motsvarade 4,5 Riksdaler riksgäldssedlar. Skjutspengarna för de båda båt-karlarna motsvarade alltså något mer än värdet på en renkalv, eller strax under hälften av en vajas värde.
7. Enligt 1825 års jordebok fanns 8 gårdar i Kuttainen.
8. Johan Persson Raattamaa (1777-1854), nämndeman och husbonde på Raattamaa gård i Kuttainen. Han var far till de berömda laestadianpredikanterna Per, Johan och Erik Johansöner Raattamaa.
9. Redan år 1800 fanns ett gästgiveri i Kätkäsuando, men det är oklart vilken av byns gårdar som var gästgiveri.
10. Nuvarande Yli-muonio.
11. Nuvarande Muonio.
12. Hur denna inskription löd är oklart. Muonio kyrka (uppförd 1817) står fortfarande kvar, men ovanför porten finns idag ett fönster.
13. Mathias Kohlström (1763-1829) var son till en från Kolari bördig smed i Torneå. Han var kapellpredikant i Muonionniska 1788-1812, tillförordnad pastor i Karesuando 1808-1809 och kyrkoherde i Muonio 1812-1829. Han väckte starka känslor hos många resande. Engelsmannen E. D. Clarke, som träffade honom 1799, beskriver honom i sin *Travels in various countries III* (London 1819) som en primitiv och obehaglig person, medan Giuseppe Acerbi i sin *Voyage au Cap-Nord* (1804) skildrar honom med mer sympati.
14. Zetterstedt syftar på 1821 års konvention om gränsregleringen mellan Sverige och Ryssland, som var ett inte helt framgångsrikt försök att genom inlösningar komma till rätta med svårigheterna med att vissa gårdar och personer ägde jord på båda sidor om riksgränsen.
15. Nuvarande Parkajoki.
16. Olof Andersson Triumf – Parkajoki (*1787) var nybyggare och gästgivare i Parkajoki.
17. Zetterstedt beskriver troligen gästgivargården i Kolari. Henrik Henriksson Tiensuu (1778-1843) var gästgivare i Kolari vid den här tiden.
18. Kolarinsaari kyrka (Kolari gamla kyrka), som stod färdig 1819.
19. Henrik Henriksson Lampa eli Mäkitalo (1763-1833) var gästgivare och husbonde på Mäkitalo i Kieksiäisvaara.
20. Se fotnot 2 till del 1 av reseskildringen (*Meänmaa* 3/2020).
21. Henrik Deutsch (1772-1838), född i Åbo. Han var stads- och provinsialläkare i Torneå från 1805 till sin död. Gården Katrineholm ligger i Överraumo.
22. Matthias Castrén (1764-1845), född i Pudasjärvi. Kyrkoherde i Kemi sedan 1789 och kontraktsprost 1791. Ledamot av finska deputationen i S:t Petersburg 1808-1809, ledamot av psalmbokskommittén 1815 och av handbokskommittén 1817. Teologie hedersdoktor 1817, jubelmagister 1836, riddare av ryska S:t Annaordens andra klass och S:t Vladimiroordens fjärde klass.
23. Johan Abraham Schmaltz (1759-1831). Kyrkoherde och prost i Piteå. Han påstås ha blivit "sinnesrubbad" efter att ha verkat som regementspastor under finska kriget 1808-1809, och återfick sin redighet först kort före sin död. Zetterstedt nämner inget om saken till skillnad från andra resenärer.